

**AZƏRBAYCAN XALQININ
TARIXİ VƏ YA
«TƏRCÜMEYİ-HALI»**

**ИСТОРИЯ ИЛИ БИОГРАФИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО
НАРОДА**

**“AUTOBIOGRAPHY”
OR HISTORY OF
AZERBAIJAN PEOPLE**

**HIZAMI
GƏJƏROV**

№ 2014
1755

NİZAMİ CƏFƏROV

AZƏRBAYCAN XALQININ TARİXİ
VƏ YA
«TƏRCÜMEYİ-HAL»I

ИСТОРИЯ ИЛИ БИОГРАФИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО НАРОДА

“AUTOBIOGRAPHY”
OR
HISTORY OF AZERBAIJAN PEOPLE

M.F.Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası **ARXIV**

AzAtaM
Bakı – 2014

784001

№ 283090

051090

T3(2)0,014

Redaktor:

Dəyanət Osmanlı

Nizami Cəfərov. *Azərbaycan xalqının tarixi və ya «tərcümeyi-hal»ı (Azərbaycan rus və ingilis dillərində).*
Bakı, AzAtaM, "Elm və təhsil," 2014, 144 səh.

4603000000

N098 – 2014

qrifli nəşr

© «Elm və təhsil», 2014

NİZAMİ CƏFƏROV

**AZƏRBAYCAN XALQININ
TARİXİ VƏ YA
«TƏRCÜMEYİ-HAL»I**

ÖN SÖZ

Azərbaycan xalqının hamı üçün anlaşılıqlı olan, tarixin ən ümumi konturlarını özündə əks etdirən az-çox mükəmməl bir «tərcüme-yi-hal»ının təsəvvürlərdə canlandırılmasına böyük ehtiyac artıq xeyli zamandır ki, özünü göstərməkdədir. Nəinki bir xalqın, hətta bir insanın da «tərcüme-yi-hal»ında kifayət qədər mürəkkəb, mübahisəli məqamların olması mümkündür. Ancaq həmin «tərcüme-yi-hal»ın, yaxud «tarix»in elə konturları və ya göstəriciləri vardır ki, hər kəs onu qəbul etməyə məcburdur. Məsələn, kiminsə Azərbaycan xalqının məhz türk mənşəli, yəni türklərin tarixən bölünməsindən yaranmış bir xalq olduğuna şübhə etməsi o deməkdir ki, Nizami Gəncəvinin, Məhəmməd Füzulinin, Molla Pənah Vaqifin, hətta Mirzə Ələkbər Sabir, Hüseyn Cavid və Səməd Vurğunun da türk-azərbaycanlı olması şübhə altına alınır... Yaxud ən qədim dövrlərdən etibarən Azərbaycanda məskunlaşmış, tədricən türk kökənli Azərbaycan xalqının tərkibinə daxil olmuş bir sıra Qafqaz və ya İran mənşəli etnosların Azərbaycan xalqının tərkib hissəsi olduğunu inkar etmək, ən azından, xalqların formalaşması tarixinin ən ümumi prinsiplərini bilməmək və ya bilib qəbul etməmək deməkdir. Yəni o deməkdir ki, məsələn, ukrayna-

lılar yalnız slavyanlardan ibarətdir və bu xalqın formalaşmasında başqa etnosların, məsələn, türk etnosunun heç bir rolu olmamışdır.

Hər bir xalq kimi Azərbaycan xalqının təşəkkül-formalaşma tarixi də yüzillər boyu davam etmişdir. Eramızın ilk əsrlərindən başlayan bu proses orta əsrlərin sonu yeni dövrün əvvəllərində, yəni XVI-XVII əsrlərdə başa çatmışdır. Hər hansı xalqın, eləcə də Azərbaycan xalqının təşəkkül-formalaşma tarixinin gedişini (əslində, mahiyyətini!) daha aydın dərk etmək üçün biri digəri ilə bağlı olan diferensiasiya-inteqrasiya (bölünmə-birləşmə) proseslərini həmin tarixin müxtəlif mərhələlərində nəzərə almaq olduqca əhəmiyyətlidir. Bölünmə o deməkdir ki, məsələn, ingilislər german, fransızlar roman, ruslar slavyan birliyinin bölünməsindən yarandıqları kimi azərbaycanlılar da türk birliyinin bölünməsindən yaranmışlar. Ancaq bir daha təkrar edirik ki, bu, bütün hallarda təbii-coğrafi, ictimai-siyasi və s. xarakterli bir sıra məqamlardan asılı olaraq gedən bir prosesdir. Məsələnin mürəkkəbliyini anlamaq üçün yalnız onu təsəvvür etmək kifayətdir ki, türk etnosunun oğuz, qıpçaq və karluqlara bölünməsi ilə yanaşı, gələcək türk xalqlarının əsasını təşkil edəcək tayfa və ya tayfa birliklərinə bölünməsi prosesi də gedir. Ona görə də, məsələn, Azərbaycan xalqının oğuz mənşəli olması o demək deyil ki, onun tərkibində qıpçaq və ya karluq tayfalarının; yaxud özbək xalqının karluq mənşəli olması o demək deyil ki, onun tərkibində oğuz və ya qıpçaq tayfalarının izləri mövcud deyil.

Birləşmə prosesi daha mürəkkəbdir. Belə ki, bölünmə olduqca dərinləşsə, «mərkəzdənqaçma» inersiyası olduqca geniş miqyas ala bilər. Və bunun nəticəsində, birləşmənin hətta eyni etnosa aid tayfalara münasibətdə belə kifayət qədər qarışıq mənzərəsi meydana çıxır. Hər bir türk xalqının tərkibində az və ya çox dərəcədə bütün əsas türk tayfalarının iştirakı mümkün olduğu kimi, hətta bölünmə və ya birləşmə prosesinin əsasən başa çatdığını, müstəqil türk xalqlarının formalaşdığını iddia etdiyimiz bizim günlərdə belə bu və ya digər türk xalqına aid edilməsi mübahisə doğuran türk tayfaları mövcuddur. Məsələn, qarapapaq, avşar (əfşar), bayat, qacar, türkmən kimi bir sıra tayfalar Azərbaycan xalqının həm üzvü tərkib hissəsidirlər, həm də etnik müstəqillik iddiasındadırlar... Türk mənşəli olmayıb, özünü həm türk xalqlarından hər hansı birinin tərkib hissəsi sayan, həm də etnik müstəqilliyini iddia edən etnoslara gəldikdə isə, bu da tamamilə təbiidir.

Ancaq biz ikinci, üçüncü və ya dördüncü dərəcəli məsələlərə xüsusi diqqət yetirməyəcəyik. Çalışacağıq ki, Azərbaycan xalqının tarixini – «tərcümeyi-hal»ını ən ümumi, ən mühüm konturları, göstəriciləri ilə nəzərdən keçirək.

I. AZƏRBAYCAN XALQININ TƏŞƏKKÜLÜ

Azərbaycan xalqı dünyanın böyük bir coğrafiyasını əhatə edən türk xalqlarından biridir. Oudur ki, Azərbaycan xalqının təşəkkülü tarixi türk etnosunun bölünməsi tarixinin üzvü tərkib hissəsidir. Və ona görə də bəzi tarixçilərin bu «tarix»ləri bir-birindən təcrid olunmuş şəkildə öyrənilməsinə cəhd etmələri, hətta daha «irəli» gedərək türkləri Azərbaycan tarixinin «qonağı» səviyyəsinə endirəcək bir «metodologiya» işləyib hazırlamağa çalışmaları yalnız təəssüf doğurur.

Ümumiyyətlə, xalqın təşəkkülü üçün üç şərt vacibdir:

- 1) *etnik potensial;*
- 2) *münbit coğrafiya, yaxud ərazi;*
- 3) *sosial-siyasi təşkilatlanma imkanı.*

Azərbaycan xalqının etnik potensialını, yaxud əsaslarını türk mənbəyi müəyyən (təmin!) etmişdir. Coğrafi, yaxud ərazi təminatına gəldikdə isə buraya zaman-zaman məskunlaşmış Cənubi Qafqaz, tarixi Azərbaycan (Şimali İran) və Şərqi Anadolu daxildir. Qədim dövrlərdən kifayət qədər canlı, qaynar həyat yaşayan bu coğrafiyada uzun zaman davam edəcək sosial-siyasi birliklər qurmaq həmişə çətin olmuşdur. Regionun

müasir etnik-kulturoloji mənzərəsi də göstərir ki, buraya tarix boyu müxtəlif etnoslar, biri digərindən kəskin şəkildə fərqlənən dinlər, dünyagörüşlər, mədəniyyətlər ardıcıl müdaxilə etmişdir.

Türk etnosunun bölünməsi prosesinin yüzillər boyu davam etməsi, coğrafiyanın genişliyi, etnik-siyasi hadisələrlə zənginliyi Azərbaycan xalqının təşəkkül-formalaşma prosesinə ciddi (həllədicisi!) təsir göstərmişdir. Belə ki,

a) eramızın ilk əsrlərindən başlayan proses xeyli uzanmış, orta əsrlərin sonu yeni dövrün əvvəllərinə (XVI-XVII əsrlərə) qədər davam etmişdir;

b) coğrafiyadan kənara az-çox diqqəti cəlb edəcək köçlər olmadığı halda, coğrafiyaya ardıcıl (intensiv!) köçüb məskunlaşmalar olmuşdur;

c) xalqın mütəşəkkilliyini təmin etməli olan sosial-siyasi, eləcə də mədəni-ideoloji güc mərkəzləri tez-tez dəyişdiyindən həmişə natamamlıq kompleksi özünü göstərmişdir və s.

«Azərbaycan» toponimi yunan mənşəli «Atropatena»dan törəmişdir. İran mənbələrində «Adurbadaqan» şəklində olan bu söz ərəb-müsəlman tələffüzündə «Azərbaycan»a çevrilmişdir. «Atropatın ölkəsi»ndən «Odlar yurdu»na qədər mənasını dəyişmiş «Azərbaycan»ı Azərbaycan türkləri məzmunca genişləndirərək bütöv Azərbaycanın (və onun xalqının!) adı səviyyəsinə yüksəltmişlər.

1. Türklər. Onların bölünməsi. Və yenidən bölünməsi

Türklərin az-çox müstəqil bir etnos olaraq meydana çıxması eramızdan əvvəl IV minilliyin sonu III minilliyin əvvəllərinə aiddir. Həmin dövrə qədər türklər neçə min illər monqollar və tunqus-mancurlarla Altay birliyinin tərkibində olmuşlar.

Zəngin mifoloji dünyagörüşü əsasında Tanrıçılığa (tək Tanrı təsəvvürünə) qədər gəlib çıxan türklərin ata yurdu Mərkəzi Asiyadakı Tanrı dağlarının ətəkləri idi. Onlar tədricən Cənuba, Qərbə və Cənub-Qərbə doğru münbit çöllərə yayılmağa başladılar. Türk axınları xüsusilə eramızın ilk əsrlərində özünü daha ardıcıl, daha məhsuldar və Asiya, eləcə də Avropa xalqlarının tarixinə həlledici təsirlərlə göstərməyə başladı. Doğrudur, bir sıra tarixçilər türklərin hələ daha qədim dövrlərdə Qərbə – Afınaya, Romaya yürüşləri, burada məskunlaşmaları barədə danışirlər. Eləcə də «tarixin başlandığı» qədim Şumerdə türk izlərinin mövcudluğu çox az mütəxəssislərdə şübhə doğurur... Ancaq bu «hadisələr» o qədər qədimdə qalmışdır ki, müasir xalqların keçmişini təsəvvür etmək üçün bu və ya digər dərəcədə mübahisəsiz qəbul edilə biləcək çox az şey verir.

Qərbə axın edən türklər (hunlar) qədim dövrün sonu orta əsrlər dövrünün əvvəllərində artıq Şərqi Avropanı məskunlaşdırmışdılar. Onların «barbar» adlandırılan german və slavyanlarla ittifaqı Roma imperiyasına son qoyub qocalmış Avropanı cavanlaşdırdı. Xristianlıq və onun təbliğ etdiyi mədəniyyət maneəsiz yayılmağa başladı. Attilanın hökmdarlıq elədiyi illərdə həmin proses daha sürətlə gedərək türklərin dünya tarixindəki progressiv rolunu təsbit etdi.

Bu gün nəinki Şərqi, eləcə də Qərbi Avropanın bir sıra xalqlarının etnik tərkibində türklərin danılmaz izləri vardır. Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, türklərin Qərbi Avropaya axınları heç zaman dayanmamış, orta əsrlərin sonlarına qədər davam etmişdir.

Altay dağlarının ətəklərindən tədricən Cənuba, Qərbə və Cənub-Qərbə yayılan türklər IX-XI əsrlərdə üç böyük tayfa ittifaqına, yaxud etnocoğrafi birliyə bölünürlər:

- 1) oğuzlar,
- 2) qıpçaqlar,
- 3) karluqlar.

Bu, türklərin ilk bölünməsi idi ki, həmin bölünmə təxminən min illik bir tarixə malik idi.

Mərkəzi Asiya – Altay dağları çıxış nöqtəsi kimi alınarsa, oğuzlar Cənub-Qərb, qıpçaqlar Şimal-Qərb istiqamətində xeyli uzaqlara gedib çıxmış, karluqlar isə Cənuba doğru yayılmışlar. Türklərin oğuz, qıpçaq və karluq tayfalarına bölünməsi ilə yanaşı, yəni həmin bölünmə hələ başa çatmamış bu tayfalar daxilində də bölünmə prosesi başlanmışdır ki, haqqında söhbət ge-

dən proses orta əsrlərin sonlarına qədər davam etmişdir.

Beləliklə, IX-XI əsrlər türklərin tarixində elə bir dövrdür ki, həm ilkin bölünmə başa çatır, həm də ikinci bölünmənin konturları müəyyənləşir. Yəni bir tərəfdən oğuzlar, qıpçaqlar və karluqlar var, digər tərəfdən müasir türk xalqlarının «rüşeymlər»i görünür.

Oğuzlar, əsasən, türkmənlərə, Azərbaycan və Anadolu türklərinə,.. qıpçaqlar Altay, qırğız, qazax, tatar və başqırdlara,.. karluqlar isə özbəklərə və uyğurlara bölünür. Bununla belə türklər Altay birliyindən ayrılarkən bəzi ümumi cəhətləri saxladıkları kimi türk xalqları da ümumtürk xüsusiyyətlərini mühafizə etməkdə davam edirlər.

Və beləliklə, Azərbaycan xalqı, əsasən, oğuz türklərinə aid olsa da, ümumtürk (və ümumaltay!) etnik-mədəni kodunun daşıyıcısıdır.

2. Azərbaycanın türkləşməsi. Və Azərbaycan xalqının təşəkkülünün başlanması

Azərbaycanın qədim etnik mənzərəsi barədə, demək olar ki, məlumat yoxdur. Və Azərbaycan tarixşünaslığında Aratta, Manna, Midiya, Atropatena, Albaniya kimi çox səslənən adlar həmin dövrlərdə ölkədə hansı etnosların məskunlaşdığı barədə, təəssüf ki, heç nə demir. Tarixçilər qədim Azərbaycanda Qafqaz, İran və ya türk etnoslarının mövcudluğu barədə təxminən eyni müvəffəqiyyətlə (yaxud müvəffəqiyyətsizliklə!) danışa bilirlər... Ona görə də bütün mübahisələri «tarixəqədərki dövr»də qoyub tarixi gerçəklikdən – Azərbaycanın türkləşməsindən danışmaq daha münasib olardı.

«Tarixəqədərki dövr» dedikdə Azərbaycan tarixinin bizim eramın hüduduna qədər gəlib çıxan (və kifayət qədər zəngin!) tarixini nəzərdə tuturuq ki, milyon illəri əhatə edir. Azərbaycanın qədim mədəniyyətinin xronologiyasını nəzərdən keçirsək burada insan əməyinin, zəkasının çox-çox qədimlərdən geniş tətbiqinin aydın görünən izlərinə rast gəlirik. Azıx mağarası, Qobustan, Gəmiqaya yazılı daşları, ümumiyyətlə Azərbaycanın həm Şimalında, həm də Cənubunda aşkar olunmuş

çoxlu sayda qədim (ən qədim!) yaşayış məskənləri sübut edir ki, Azərbaycan dünyanın antropogenez, yəni insan yaranan regionlarından biridir. «Tarixəqədərki dövr»ün son minillikləri isə ölkədə hətta qədim şəhər mədəniyyətinin mövcudluğunu təsdiq edən faktlarla zəngindir.

Mənbələr ondan artıq etnosun adını çəkir, ancaq bu adlar, demək olar ki, heç nə demir.

Eramızın ilk əsrlərində Azərbaycana gələn türklər Altaylardan Qərbi Avropaya doğru yürüş edən hunlardan idilər. Onlar Qafqaz dağlarını aşıb Şimaldan Cənuba doğru böyük kütlələr halında hərəkət edərək ölkədə məskunlaşdılar. Bu proses yüzillər boyu davam etmişdir... Həmin hərəkətin (əslində, hərəkətin!) nə qədər ardıcıl (və güclü!) olduğunu təsəvvür etmək üçün yalnız onu xatırlamaq kifayətdir ki, əvvəl İran, sonra isə ərəb hökmdarları türklərin Şimaldan Cənuba axınlarının qarşısını almaq üçün müxtəlif səddlər, o cümlədən Dərbənd səddini qurmağa məcbur olmuş, ancaq bu təbii- tarixi (passionar) axının qarşısını ala bilməmişlər. Qafqaz dağlarını aşıb keçən hun (get-gedə daha çox qıpçaq) türkləri nə qədər Cənuba ensələr də, onların məskunlaşdıqları əsas coğrafiya Azərbaycanın Şimalı (Albaniya) idi.

Çox keçmədi ki, tanrıçı hun-qıpçaqlar həmin regionda yerli əhaliyə çevrildilər. Ancaq onlar Şərqi Avropadakı – Dəşti-Qıpçaqdakı «əcdadlar» ilə əlaqəni üzməmişdilər. Yeni axınlar baş verirdi... Dəşti-Qıpçaqdakı kimi Azərbaycanda da qıpçaqlar tanrıçılığı qorumaqla yanaşı xristianlığı da qəbul etməyə başladılar.

Və bir faktı xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır (bunu dövrün erməni və gürcü mənbələri də göstərir) ki, eramızın I minilliyi ərzində Qafqazın Cənubunda qıpçaq türklərinə qarşı dura biləcək bir ictimai-siyasi qüvvə yox idi. Onların (qıpçaq türklərinin) yaratdıqları birliklər o qədər davamlı olmasa da, regionun bütün əhalisini özlərinin təsiri altına almışdılar. Birincisi ona görə ki, həm sayca çox idilər, həm də Şimaldan gələn axınlar hesabına sayları get-gedə daha da artırdı. İkincisi isə, böyük döyüş təcrübəsinə, möhtəşəm hərbi qüdrətə malik idilər. Nəinki yerli Qafqaz, eləcə də gəlmə İran mənşəli etnoslar, hətta Cənubi Qafqazı zəbt edən sasanilər, ərəblər belə onlarla hesablaşmalı olmuşdular.

Hunların tərkibi də müxtəlif idi, türk dilinin müxtəlif dialektlərində danışdılar. Mənbələr suvar (sibir), xəzər (kaspi), onoqur, haylandur, kəngər, bulqar və b. tayfaların, yaxud tayfa birliklərinin adını çəkir. Bununla belə, aparıcı mövqedə məhz qıpçaq türkləri dayanırdılar. Onlar mənbələrdə adı çəkilən müxtəlif türk tayfalarını, yaxud tayfa birliklərini (əslində onların qalıqlarını) öz idarəçilikləri altında birləşdirərək VI-VII əsrlərdə Cənubi Qafqazda tam hakim oldular.

Eramızın ilk əsrlərində Qafqazın Cənubunda məskunlaşan türklərin əsas rəqiblərindən biri, bəlkə də, birincisi yunanlar idi. Anadolunu bütünlüklə zəbt etmiş yunanlar Qafqazı da nəzarət altında saxlamağa cəhd edirdilər. Xüsusilə xristianlığın yayılmasından sonra yunanların Qafqaz-Kiçik Asiyadakı mövqeləri güclənmişdi. Bununla belə əvvəl sasanilərin, sonra isə ərəb-

lərin Cənubi Qafqaza hərbi-siyasi müdaxilələri yunanlara – Bizansa Anadoludan Şərqə doğru genişlənməyə qəti şəkildə mane oldu. Bu müdaxilə-hücumların bir mühüm təsiri də ondan ibarət idi ki, əvvəl Qafqaz, sonra isə İran etnosları yaşayış üçün o qədər də münasib olmayan dağlara, dənizsahili yarımsəhralara sıxışdırıldılar. Qıpçaq türkləri isə ümumtürk yaşam texnologiyalarına uyğun olaraq dağətəyi yerlərdə, yaxud çöllərdə məskunlaşdılar. Bunu müasir Azərbaycanın etnik mənzərəsi də göstərir.

Azərbaycanın Şimalında (Cənubi Qafqazda) daha çox məskunlaşan hun türklərinin xüsusilə ilk orta əsrlərdə böyük kütlələrlə Azərbaycanın Cənubuna (tarixi Azərbaycana) köçürülməsi faktını mənbələr təsdiq edir.

Beləliklə, hun-qıpçaq türklərinin Qafqaza (oradan da daha cənuba) axını ilə Azərbaycanın türkləşməsinin (və Azərbaycan xalqının təşəkkülünün!) əsası qoyulur.

3. Qıpçaqlar. Oğuz-səlcuqlar. Və Azərbaycan

100484
Eramızın ilk əsrlərindən başlayaraq Azərbaycanda məskunlaşan türklərin (qıpçaqların) etnoqrafi mövqeyini IX-XI əsrlərdə tədricən intensivləşən oğuz-səlcuq yürüşləri möhkəmləndirir. Mərkəzi Asiyadan başlayıb Xəzərin Cənubundan keçməklə Anadoluya doğru istiqamətlənən (və orta əsrlərin sonlarına qədər mərhələlərlə davam edən) bu yürüşlər, hun-qıpçaq axınlarından fərqli olaraq, daha çox hərbi-siyasi xarakter daşıyırdı.

Qıpçaqların mədəniyyəti daha çox şifahi yaradıcılığa, köçəri həyat tərzinə əsaslandığı halda oğuzların mədəniyyətində yazı, oturaqlıq, şəhər həyatı daha üstün olmuşdur.

Və bir fərq də ondan ibarət idi ki, oğuz-səlcuqlar artıq islam dinini qəbul etmiş, yaxşı təşkilatlanmışdılar. Onların saraylarında türk dili ilə yanaşı fars, ərəb dilləri də böyük nüfuza malik idi. Çünki oğuz-səlcuq əsilzadələri özlərini yalnız türk kimi deyil, həm ərəb, həm fars, həm də bir türk kimi hiss edir, yəni bütövlükdə müsəlman dünyasının övlad-varisləri sayırdılar.

Azərbaycanda Atabəylər dövlətini yaradan oğuz-səlcuqlar tədricən Anadoluya – Bizansa öz passionar güclərini göstərməyə başladılar. Və XI-XIII əsrlərdə böyük bir ərazini zəbt edərək dövlətlərini qurdular. Anadolunun (nəticə etibarilə, İstanbulun) fəthi XIII əsrdən sonra- osmanlılar dövründə də davam etdi.

Azərbaycanda (eləcə də Şərqi Anadoluda) oğuz-səlcuqların tarixi missiyasını əks etdirən ən mühüm tarixi- ədəbi mənbə «Dədə Qorqud» eposudur. Epos Azərbaycanın (və Şərqi Anadolunun) türkləşməsinin ikinci dövrünü olduqca aydın detal və təfərrüatlarla təqdim edir. Maraqlıdır ki, regiona yürüş edən oğuzların qarşısında artıq yerli əhaliyə çevrilmiş qeyri- müsəlman (kafir) qıpçaq türklərini, daha uzaqlarda (Qərbdə) isə yunanları görürük ki, bu da regionun etnik tərkibi barədə obyektiv təsəvvür yaradır.

Odur ki, erməni, eləcə də gürcü mənbələrinin IX-XI əsrlərdə – I minilliyin sonu II minilliyin əvvəllərində erməni və ya gürcülərin Qafqazın Cənubunda hansısa ciddi etnik- siyasi hadisə olmaları barədəki məlumatları böyük şübhə doğurur. Və xristian missionerliyinin gələcəyə – təbliğata hesablanmış xəyalpərəst iddialarından başqa bir şey deyildir.

Oğuz-səlcuq türklərinin Azərbaycanın həm Cənubunda, həm də Şimalında yayılması əhəmiyyətli bir maneə ilə qarşılaşmır. Artıq qeyd etdiyimiz kimi, yalnız Şimalda qıpçaq türklərinin o qədər də davamlı olmayan müqavimətindən danışmaq olar... Bunanla belə,

nəzərə almaq lazımdır ki, oğuz-səlcuq yürüşlərinin əsas istiqaməti Qərbə- Anadolunun içərilərinə doğru olduğundan nə Cənub-Qərb, nə də Şimal Qərb istiqamətləri strateji əhəmiyyət kəsb etmirdi.

Azərbaycanda məskunlaşan (və Azərbaycan xalqının formalaşmasını təmin edən!) oğuz-səlcuqlar arxasınca regiona əsasən oğuzların, müəyyən qədər isə digər türk etnoslarının axınları XVI əsrə qədər davam etdi. Monqol-tatarların, Əmir Teymurun, Qaraqoyunluların və Ağqoyunluların yürüşləri formalaşmaqda olan Azərbaycan xalqının etnik tərkibini (potensialını!) gücləndirdi. Və eramızın ilk əsrlərindən başlayan proses orta əsrlərin sonu yeni dövrün əvvəllərinə qədər kəsilmədən davam etdi.

Oğuz-səlcuq yürüşləri XIII əsrdən başlayaraq Anadoluda – Kiçik Asiya yarımadasında (sonralar isə Balkanlarda) digər bir oğuz-türk xalqının – Osmanlıların (nəticə etibarilə, Türkiyə türklərinin) əsasını qoydu.

Biri digərinə çox yaxın olan türkmənlər, Azərbaycan və Türkiyə türklərinin etnik-coğrafi əsasları müxtəlif dövrlərdə qoyulsa da, onların müstəqil bir xalq kimi formalaşması, demək olar ki, eyni dövrə – XVI-XVII əsrlərə təsadüf edir. Əsasları eyni «etnik material»dan olan müasir türkmən, Azərbaycan və türk xalqlarının orta əsrlərin sonlarına doğru müstəqil xalqlar kimi meydana çıxmalarının etnik-coğrafi, siyasi, dini və s. səbəbləri vardır ki, bunlar bir kompleks ha-

lında oğuz türklərinin həmin xalqlara bölünməsinə şərtləndirmişdir.

Azərbaycan xalqının təşəkkül- formalaşma prosesinin başa çatması Qaraqoyunlu, Ağqoyunlu və xüsusilə Səfəvilər dövlətlərinin qurulması ilə cyni dövrə düşür. Bu, təsadüfi deyil. O mənada ki, bunlar biri digərini şərtləndirən hadisələrdir... Xalqın təşəkkül- formalaşması milli dövlətin qurulması ehtiyacını doğurur, milli dövlətin qurulması isə xalqın formalaşmasını (mütəşəkkilliyini!) təmin edir.

XVI əsrin ilk illərində meydana çıxan Səfəvilər dövləti türk dövlətçilik ənənələrinə əsaslanırdı. Və Qaraqoyunlularla Ağqoyunluların birbaşa davamı idi... I Şah İsmayılın qurduğu bu möhtəşəm dövlət Azərbaycanın (və Azərbaycan xalqının) sərhədlərini müəyyənləşdirdi. Səfəvilərin Azərbaycan xalqının «tərcümeyi-halı»ndakı yerini təsəvvür etmək üçün yalnız o faktı xatırlatmaq kifayətdir ki, nə Səfəvilərə qədər, nə də Səfəvilərdən sonra Azərbaycanı (və Azərbaycan xalqını) bu qədər genişliyi (və bütövlüyü, tamlığı!..) ilə özündə birləşdirən bir dövlət olmamışdır.

Mərkəzi Təbriz olan Azərbaycan Səfəvilər dövləti, çox təəssüf ki, xalqın tarixinin ən həssas dövründə – XVII əsrin əvvəllərində öz milli xarakterini itirib iranlaşdı... XVIII əsrdə Nadir şahın Azərbaycan dövlətinin təbii-tarixi hüduqlarını «yenidən müəyyənləşdirmək» cəhdi də nəticə etibarilə, uğursuz oldu.

Azərbaycan xalqının təxminən min beş yüz illik təşəkkül-formalaşma tarixini biri digərinin bilavasitə davamı olan aşağıdakı dövrlərə bölmək mümkündür:

1) hun-qıpçaq türklərinin məskunlaşması dövrü (eramızın ilk əsrlərindən I minilliyin sonu II minilliyin əvvəllərinə qədər);

2) oğuz-səlcuq türklərinin məskunlaşması dövrü (I minilliyin sonu II minilliyin əvvəllərindən orta əsrlərin sonu yeni dövrün əvvəllərinə qədər).

Bununla belə nəzərə almaq lazımdır ki, birinci dövr Azərbaycanın türkləşməsinin başlanğıcı olsa da, Azərbaycan xalqının təşəkkül- formalaşma prosesində əsas rolu ikinci dövr oynayır. Yəni yerli hun- qıpçaqlarla (və bir sıra qeyri-türk mənşəli yerli, eləcə də gəlmə etnoslarla) qaynayıb qarışan oğuz-səlcuqlar yeni bir «super-etnos» yaradırlar.

Beləliklə, Azərbaycan xalqının eramızın ilk əsrlərindən başlayan təşəkkül- formalaşma tarixi orta əsrlərin sonu yeni dövrün əvvəllərində – XVI- XVII əsrlərdə başa çatır. Və min beş yüz illik bu uzun dövrdə Azərbaycan xalqı öz etnik coğrafiyasını müəyyənləşdirir, milli dövlətlərini qurur və ya milli dövlətçilik mədəniyyətini (modelini!) yaradır, Təbriz, Naxçıvan, Gəncə, Şamaxı, Bakı kimi onlarla dünyaca məşhur şəhərlərini salıb düşmənlərdən müdafiə edir, Xətib Təbrizi, Bəhmənyar, Nizami Gəncəvi, Nəsrəddin Tusi, İmadəddin Nəsimi, Məhəmməd Füzuli kimi böyük

mütəfəkkirlərini yetişdirir. Ən mühüm yaradıcılıq hadisəsi isə odur ki, xalq özünün şah əsərini – «Dədə Qorqud» eposunu yaradaraq dilinin, ruhunun, coğrafiyasının, etnik tarixinin mənzərəsini, bütövlükdə özünü (kimliyini!) təqdim edir.

II. AZƏRBAYCAN XALQININ MİLLİ AZADLIQ (MÜSTƏQİLLİK) UĞRUNDA MÜBARİZƏSİ

Azərbaycan xalqının tarixində milli azadlıq (müstəqillik) uğrunda mübarizəni şərtləndirən birinci cəhət, heç şübhəsiz, onun (xalqın!) mükəmməl bir təşəkkül-formalaşma prosesindən keçib gəlməsi olmuşdur. Kifayət qədər geniş (və hər cəhətdən məhsuldar) coğrafiyanı əhatə edən, müasir (və progressiv!) mədəni (və dini!) dünyagörüşə sahib, qədim dövlət quruculuğu ənənəsinə malik bir xalqın müstəqil (bütöv!) dövlətinin olmaması faciəvi bir paradoks idi.

Bunun ən azı üç səbəbi vardı:

- 1) *türk dövlətləri arasında rəqabət mövcud idi;*
- 2) *müsəlman birliyinin mərkəzləşdirici təsiri özünü göstərirdi;*
- 3) *və regionda etnosiyasi münaqişələr dayanmırdı.*

Azərbaycan Səfəvilər dövləti Azərbaycan xalqının təşəkkül-formalaşma dövrünün hadisəsi idi. Və xalqın milli dövlət quruculuğu istedadının təzahürü kimi meydana çıxmışdı... Ancaq çox keçmədi ki, milli məzmununu itirib farslaşdı. Azərbaycan ərazisində biri digərindən az və ya çox dərəcədə asılı olan, bununla belə hər biri müstəqilliyə can atan kiçik dövlətlər –

xanlıqlar əmələ gəldi ki, onları mərkəzləşdirəcək bir milli siyasi gücün olmaması ölkəni həmişə xarici müdaxilələr qarşısında, demək olar ki, müdafiəsiz qoyurdu.

Beləliklə, yenidən təşəkkül tapmış-formalaşmış, böyük bir milli mənəvi enerji ilə tarix meydanına çıxmış xalqın mərkəzi hakimiyyəti olmadığından onun ərazisi İran və Osmanlı dövlətləri arasında müharibə meydanına çevrilmiş, əhalinin taleyi isə müdaxiləçilərin ümidinə buraxılmışdı.

XVI əsrdən güclənən Rusiya tədricən türk torpaqlarını zəbt etməyə başladı. XVII-XVIII əsrlərdə Qafqaz uğrunda mübarizəyə girişən imperiya XIX əsrin əvvəllərindən etibarən Azərbaycanın Şimalını işğal etdi.

Və beləliklə, Azərbaycan xalqı milli ideallarının çiçəkləndiyi bir dövrdə İran, Osmanlı və Rusiyanın döyüş meydanına çevrildi.

Bununla belə orta əsrlərin sonu yeni dövrün əvvəllərindən başlayaraq Azərbaycan xalqı tarix səhnəsinə güclü milli mənəvi iradəsi, mübariz ruhu, İntibah məzmunlu mədəniyyəti ilə çıxır. Min beş yüz illik bir təşəkkül-formalaşma dövründən sonra geniş miqyaslı özünəməxsusluqlar kompleksiyası nümayiş etdirir. Türk, eləcə də müsəlman ortaqlığından gələn universal klassik model və ya standartlar milli demokratik texnologiyalarla əvəzlənir... Bu, normal təşəkkül tapıb formalaşmış xalqlar üçün xarakterik hadisədir. Müqayisə üçün deyək ki, roman xalqlarında da belə olmuşdur. Yəni orta əsrlərin sonlarına doğru italyan, is-

pan və fransız xalqları İntibah dövrü keçirərkən zəngin milli xüsusiyyətlər qazanıb o zamana qədər roman xalqları üçün ortaq olan latın modellərindən imtina edirlər.

Və dünyaya öz milli xarakterilə «yenidən» doğulmuş enerjili etnosun (Azərbaycan xalqının) milli azadlıq (müstəqillik) uğrunda mübarizəsi, təbii ki, qarşısı alınmaz idi.

1. Azərbaycan intibahı. Və onun nəticələri

Azərbaycan xalqının təşəkkül-formalaşma tarixinin son mərhələləri milli İntibah dövrünə düşür. XVI əsrdən başlayaraq XVIII əsrə qədər davam edən Azərbaycan İntibahı milli ictimai şüurun (intellektin!) inkişafına güclü təkan verir... İntibah daha çox mənəvi sahəni əhatə edirdi. Şifahi xalq ədəbiyyatının qüdrətli əsərləri yaranmışdı. Xüsusilə aşiq sənəti Qurbani, Aşiq Abbas Tüfarqanlı, Xəstə Qasım, Sarı Aşiq kimi görkəmli sənətkarların yaradıcılığı ilə özünün ən yüksək səviyyəsinə qalxmışdı. «Dədə Qorqud»dan sonra Azərbaycan xalqının yaratdığı ikinci epos – «Koroğlu» geniş yayılmış, etnosun milli mənəvi ideallarının ifadəsinə çevrilmişdi.

«Koroğlu» eposu – bütün bədii qüdrəti ilə yanaşı Azərbaycan xalqının yaratdığı Kitab dəqiqliyində şifahi Tarix əsəridir ki, hələ formalaşdığı dövrdə dəfələrlə yazıya alınmışdır. Eposda xalqın yaşadığı coğrafiya, onun genişliyi, həmhüdəd regionlarla əlaqələri, dövrün dövlət quruluşu, idarəçilik üsulları, mədəniyyəti və ən əsası, ruhu (İntibah ovqatı!) əks olunmuşdur. Bütün aydınlığı ilə görünür ki, XVII-XVIII əsrlərdə Azərbaycan xalqının mərkəzləşmiş dövləti ol-

masa da, belə bir ideali (mərkəzləşmiş dövlət ideali!) var. Və bu idealın daşıyıcısı nə xanlar, nə də paşalar deyil, xalq içərisindən çıxmış (və xalqın içərisində olan!) Koroğludur!..

Yazılı ədəbiyyatda ərəb, fars sözləri, konstruksiyaları ilə mürəkkəbləşdirilmiş, demək olar ki, anlaşılmaz hala gətirilmiş klassik üslub öz yerini xalq və ya folklor üslubuna verməkdə idi. Məhəmməd Əmani, Molla Vəli Vidadi, Molla Pənah Vaqif kimi şairlərin yaradıcılığı Azərbaycan ədəbiyyatının tarixi tipologiyasını əks etdirməkdə idi.

Orta əsrlər üçün səciyyəvi olan həndəsi naxışları nəbati naxışlar əvəz etməkdə, rəngkarlığa təbiilik gəlməkdə idi ki, bunun ən gözəl nümunələrini XVIII əsrdə tikilmiş Şəki xan sarayının divarlarında görmək mümkündür. Xalq musiqisi böyük populyarlıq qazanmışdı.

XVII-XVIII əsrlərdə klassik Azərbaycan şəhərləri öz tarixi möhtəşəmliyini itirir, yeni sadə arxitekturalı şəhərlər yaranırdı. Kəndin sosial- mədəni mövqeyi güclənirdi.

Və adi insanların ictimai həyatdakı rolu yüksəlir, onların obrazları, hiss-həyəcanları, düşüncələri ədəbiyyatın, ümumən sənətin əsas mövzusunə çevrilirdi.

Beləliklə, İntibah xalqın milli mənəvi bütövlüyünün, mütəşəkkilliyinin yaranmasına, ümummilli maraqların formalaşmasına əhəmiyyətli təsir göstərirdi.

Səfəvilər dövlətinin süni olaraq (hökmdarların və ya sarayın «təşəbbüs»lərilə) iranlaşdırılması ona gətirib çıxardı ki, bu dövlət məhv oldu. Nadir şahın yeni Azər-

baycan dövləti yaratmaq cəhdi də uğursuz olduqdan sonra yerli hakimlər – xanlar çoxdan arzuladıqları «müstəqilliyə» qovuşdular. Hər bir xanlıq öz mərkəzi, ordusu, idarəçilik üsulları ilə ortaya çıxmağa, qonşu xanlıqlara «əzələ nümayiş etdirməyə» çalışırdı. Doğrudur, bu «müstəqillik» Azərbaycana Şuşa, Şəki, Quba, Lənkəran, İrəvan, Qazax kimi şəhərlər verdi, ancaq daxili çəkişmələr bir sıra yurd yerlərini də viran qoydu... Böyük Səməd Vurğun Qarabağ xanlığının timasalında o dövr Azərbaycanının tarixi vəziyyətini

*Bir yandan Türkiyə, bir yandan İran,
Ordan da Rusiya göndərir fərman,-*

deyə səciyyələndirmişdi. Bu isə o demək idi ki, xanlıqlar nə qədər müstəqil olsalar da, müstəqillik o qədər şərti, qeyri-stabil idi.

İntibah dövrünün diqqəti çəkən hərəkatlarından biri də tacirlərin ictimai mövqeyinin yüksəlməsi, onların həm mədəni- mənəvi həyata, həm də saraya-hakimiyyətə müdaxilələrinin güclənməsi idi. Sənətin ən populyar sahələrindən olan aşıqlar tacirlərin obrazını xüsusi hörmətlə yaradırdılar. Və hətta insanın həyatının mənasını «Gələn bəzircandı, gedən xocadı» (Xəstə Qasım), yəni «insan bu dünya ilə alver eləməyə gəlir, gedəndə də doyub, kamilləşib, varlanıb gedir» kimi şərh eləyirdilər.

Azərbaycan İntibahı eyni zamanda qonşu regionlara, xalqlara da geniş (və mütərəqqi!) təsir göstərmişdi.

2. Milli demokratik hərəkat. Və Azərbaycan xalqının milli birlik, dövlət müstəqilliyi uğrunda mübarizəsi

XIX əsrin əvvəllərindən etibarən Azərbaycanın Şimalı Rusiyanın, Cənubu İranın, Qərbi isə Osmanlının ixtiyarına keçir. Və bütöv bir xalq üç müxtəlif xarakterli dövlətin idarəçilik (və ideoloji!) əxlaq prinsipləri ilə yaşamağa məhkum olur.

Osmanlının idarəçilik mədəniyyətindən fərqli olaraq (burada etnik qohumluq da münasibətlərə təsir etməmiş deyildi) İran və Rusiyanın idarəçiliyi, əsasən, müstəmləkəçiliyə əsaslanır, Azərbaycan xalqının azadlıq (müstəqillik) idealları qarşısında nəinki sədd çəkir, hətta onun ruhunu sıxırdı... Halbuki Şərqi Anadoluda məskunlaşmış Azərbaycan türkləri Osmanlının, sonra isə Türkiyənin üzvü tərkib hissəsinə çevrildilər və onların törəmələri bugünə qədər dədə-abalarının Təbriz, Gəncə, Şirvan, Qarabağ və ya İrəvandan gəldiklərini, yəni Azəri türkü olduqlarını xatırlasalar da Osmanlı türkləri ilə qaynayıb qarışmışlar. Başqa sözlə, Azərbaycan xalqı ilə türk xalqı arasında «keçid» («körpü») təşkil edirlər.

XIX əsrin ortalarına doğru Azərbaycanın görkəmli ziyalıları Abbasqulu ağa Bakıxanov, Mirzə Fətəli Axundov, Həsən bəy Zərdabi, Seyid Əzim Şirvani və b., XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində Məhəmməd ağa Şahaxtinski, Əli bəy Hüseynzadə, Cəlil Məmmədquluzadə, Mirzə Ələkbər Sabir və b. Azərbaycan xalqının taleyi üzərində daha israrla (və ideoloji-siyasi yönləri ilə!) düşünürdülər. «Qoymuş miləl imzasını övraqi-həyata, yox millətimin imzası imzalar içində» deyən Məhəmməd Hadi xalqın düşdüyü vəziyyəti dəqiq anladır... Azərbaycan xalqının azadlıq, dövlət müstəqilliyi uğrunda mübarizəsinə öndərlik edən ziyalı demokratların ideoloji mövqeləri, çıxış yolu axtarmaq prinsipləri, metodları fərqli olsa da, onların hamısı vətənin bütövlüyü (və müstəqilliyi!) idealına sadiq idilər.

XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində xalqın gələcəyini müəyyən edən milli ideologiya axtarırları da öz bəhrəsini verirdi ki, buna geniş miqyas almış mətbuat, publisistika hər cür şərait yaradırdı. Azərbaycanın böyük mütəfəkkiri Əli bəy Hüseynzadə «Türkləşməli, müsəlmanlaşmalı və müasirləşməli» şüarı ilə Azərbaycan xalqını ayağa qaldıracaq ideologiyanın əsaslarını formulə etmişdi.

Məsələnin mürəkkəbliyi isə bundan ibarət idi ki, Azərbaycan xalqının qarşısında yalnız dövlət müstəqilliyi deyil, həm də siyasi bütövlük problemini həll etmək kimi çətin bir vəzifə dayanırdı. Rusiya ilə İran arasındakı «tarixi anlaşma» isə buna imkan vermirdi.

XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan cəmiyyətində kifayət qədər dərin cəbhələşmə özünü göstərirdi ki, bu, milli ictimai təfəkkürün pərakəndəliyindən, ideoloji mərkəzləşmənin olmamasından və təbii ki, xarici siyasi-ideoloji müdaxilələrin güclü təsirindən irəli gəlirdi. İranyönlü, osmanlıyönlü və Rusiyayönlü mərkəzlər, cəmiyyətlər, ziyalılar biri digəri ilə çox tez-tez toqquşmalı olurdular. İş o yerə çatırdı ki, həmin cəbhələşmə xalqın məişətinə, eyni bir ailəyə qədər gedib çıxırdı. Böyük yazıçı-publisist (və demokrat!) Cəlil Məmmədquluzadənin «Anamın kitabı» pyesində göstərilirdiyi kimi, üç doğma qardaşın hərəsi sanki bir millətə mənsub idi. Və sanki Azərbaycan xalqının tərkibində biri digərini bəyənməyən üç millət vardı... Ancaq o da nəzərə alınmalıdır ki, cəbhələşmə nə qədər dərinləşsə də, geniş ictimai (ümummilli!) xarakter alan müzakirələr milli şüurun inkişafına, demokratik ideyaların yayılmasına təsirsiz qalmırdı.

XX əsrin əvvəllərində artıq dövlət qura (və idarə edə!) biləcək Azərbaycan ziyalıları – dövlət adamları yetişmişdilər ki, onların içərisində Əlimərdan bəy Topçubaşov, Fətəli xan Xoyski, Məmməd Əmin Rəsulzadə, Nəriman Nərimanov... kimi Azərbaycan xalqının tarixində böyük rol oynamış insanlar vardı. Və onlar xalqın milli birlik, müstəqillik uğrunda mübarizəsinə öndərlik etmək gücünə, imkanlarına malik idilər.

Azərbaycan xalqının milli dövlətçilik ideallarının əzəməti bir də onda idi ki, ümummilli xarakter daşıyırdı. Neft sənayesinin inkişafı nəticəsində Azərbaycanın hər yerindən, xüsusilə xalqın əksəriyyətinin məs-

kunlaşdığı Cənubi Azərbaycanından Bakıya axışan kütlələr eyni zamanda bir millətin ictimai-siyasi (və ideoloji!) potensialını təşkil edirdilər. Onların çoxu Bakıda qalsalar da, gəldikləri yerlərlə əlaqələri vardı... Və beləliklə, ümummilli ideallar uğrunda mübarizədə bütün xalq təmsil olunurdu.

Ona görə də Azərbaycanın Şimalında meydana çıxmış müstəqil və ya yarımmüstəqil dövlətlərin yalnız Şimali azərbaycanlılara mənsub olduğunu iddia etmək doğru olmazdı. Və eləcə də Cənubi Azərbaycanda XX əsrin əvvəllərindən etibarən güclənən milli hərəkatın «müəllif»inin yalnız Cənubi azərbaycanlılar olduğunu demək yanlışdır. Təsadüfi deyildi ki, əslən Şirvandan olan böyük Mirzə Ələkbər Sabir Səttarxanın İrandakı inqilabına «bir ordu qədər xidmət etmişdi» (Abbas Səhhət).

3. Azərbaycan xalq cümhuriyyəti. Və Azərbaycan xalqının milli dövlətçilik idealları

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin meydana çıxması ilə Azərbaycan xalqı müasir (milli demokratik!) dövlət qurmaq istedadını (və imkanlarını!) nümayiş etdirirdi. Ancaq bu həm də ümummilli səviyyədə imkan məhdudluğunun və ya imkansızlığın təzahürü idi. Belə ki, böyük bir coğrafiyanı əhatə edən Azərbaycan xalqı öz «təyini-müqəddərat»ını yalnız Cənubi Qafqazda – Rusiya Azərbaycanında həyata keçirirdi.

Cənubi Azərbaycanda – İran Azərbaycanında ardıcıl olaraq baş qaldıran milli hərəkatlar isə ən müxtəlif səbəblərdən elə həmin ardıcılıqla da boğulurdu.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti 1918-dən 1920-yə qədər yaşadı. Və Cümhuriyyət liderlərinin sonralar mühacirətdə qeyd etdikləri kimi, az yaşasa da, xalq milli azadlığın nə demək olduğunu göstərdi... Cümhuriyyətin süqutundan sonra Azərbaycan yarımmüstəqil bir respublika şəklində yenidən yaranmış Sovetlər Birliyinin tərkibinə daxil oldu... Müstəqilliyə ümidlər nəinki söndü, yeni tarixi şəraitin tələblərinə uyğun bir şəkildə yenidən alovlanmağa başladı. Sovetlər döv-

ründə Azərbaycan dili, ədəbiyyatı, mədəniyyəti kifayət qədər inkişaf etdi. Rus-sovet ideoloji basqıları nə qədər güclü olsa da, Azərbaycan dünyadan (cləcə də Türk dünyasından!) nə qədər təcrid olunsa da, milli intellektualların, ziyalıların, mütəfəkkirlərin sayəsində Azərbaycan xalqı öz mənəvi bütövlüyünü qoruyub saxladı. II Dünya müharibəsi illərində Azərbaycanın Şimalı ilə Cənubu arasında qısamüddətli yaxınlaşma baş verdi. Bu qısamüddətli yaxınlaşma, əslində, təmas göstərdi ki, Şimalla Cənub bir-birindən nə qədər ayrılısalar da biri-digərinə sarsılmaz milli kodlarla bağlıdır.

İran İslam inqilabının qələbəsi Azərbaycanın Şimalı ilə Cənubu arasındakı münasibətlərin yenidən dirçəlməsinə təkan verdi.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin məğlubiyyətindən sonra ölkəni tərk etməyə məcbur olmuş milli liderlər öz mübarizələrini xarici ölkələrdə davam etdirdilər. Əsasən, Məmməd Əmin Rəsulzadənin rəhbərlik etdiyi bu hərəkət milli müstəqillik uğrunda mücadilənin elə bir simvolu idi ki, Azərbaycandakı ictimai-siyasi həyata da təsirsiz qalmırdı.

Sovet dövründə Azərbaycan xalqının mədəni inkişafı heç də sovet ideoloqlarının o zamanlar iddia etdikləri kimi, «zülmətdən işığa», yaxud «ələmdən nəşəyə» formulu ilə təyin oluna bilməsə də, hər halda tamamilə inkar oluna bilməz. Hətta etiraf etməkdir ki, Sovetlər Birliyinin tərkibindəki digər türk respublikalarından fərqli olaraq, Azərbaycanda, milli müstəqillik ruhu daha güclü idi. I Türkoloji qurultay məhz Bakıda keçirilmiş, böyük intellektual-mənəvi rezonans

vermiş və Azərbaycanın bütün Türk dünyasındakı mövqeyini yüksəltmişdi.

Azərbaycan ziyalıları Sovet hökuməti üçün o qədər arzu edilməz olmuşlar ki, XX əsrin 20-ci illərindən, yəni Sovet dövlətinin yarandığı ilk illərdən başlayaraq ta 60-cı illərə qədər vaxtaşırı təqiblərə məruz qalmış, sürgünlərə göndərilmiş və məhv edilmişlər. Lakin mənsub olduqları xalqın ruhunu daşıyan, ideallarını nümayiş etdirən bu insanlar heç zaman susmamışlar.

Şəxsiyyətin ikiləşməsi, hətta üçləşməsi də baş vermişdir. Məsələn, Cümhuriyyət dövrünün (və ideologiyasının!) ən gözəl əsərlərini yaradan Cəfər Cabbarlı eyni zamanda Azərbaycan sovet ədəbiyyatının banisi olmuşdur. Yaxud AXC-nin himninin musiqisini bəstələyən Üzeyir Hacıbəyli Azərbaycan SSR-nin himninə də musiqi bəstələməli olmuşdur. Və yaxud kommunist partiyasına «Bəşərin vicdanı, eşqi, ürəyi, zehni, düşüncəsi, fikri diləyi, bütün yer üzünün xoş gələcəyi, hər zövqü, səfası partiyamızdır» deyən Səməd Vurğun Azərbaycan haqqında bütün dövrlərin, zamanların ən gözəl, ən məzmunlu və ən populyar şeirini yazmışdır:

*El bilir ki, sən mənimsən,
Yurdum, yuvam, məskənim sən,
Anam, doğma vətənim sən,
Ayrılarımı könül candan,
Azərbaycan! Azərbaycan!*

Azərbaycan sovet ədəbiyyatının yaratıcıları öz əsərlərini məhz ana dilində yaratmaqla milli mədəniy-

yətin (və təfəkkürün!) inkişafına böyük töhfələr verdilər.

Universitetlərin açılması, ali təhsilli mütəxəssislərinin yetişdirilməsi, elmi-texniki kadrların hazırlanması, Azərbaycan xalqının ən mühüm təbii sərvəti olan neft sənayesinin gücləndirilməsi, müasir texnika və texnologiyaların tətbiqi və s. sovet dövründə qazanılmış uğurların bir hissəsi idi.

Beləliklə, orta əsrlərin sonu yeni dövrün əvvəllərində təşəkkül tapıb formalaşmış Azərbaycan xalqı özünəməxsus İntibah ovqatı keçirərək XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərinə milli demokratik ideyalarla və müstəqil dövlət qurmaq idealları ilə gəldi. İlk müstəqil dövləti çox az yaşadı... Bununla belə, milli bütövlük (və müstəqillik!) iddialarından heç bir tarixi və siyasi-coğrafi şəraitdə imtina etmədi.

III. MÜSTƏQİL AZƏRBAYCAN DÖVLƏTİNİN QURULMASI. VƏ AZƏRBAYCAN XALQININ MİLLİ BİRLİK (VƏ DÖVLƏTÇİLİK) IDEALLARININ TƏNTƏNƏSİ

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətindən sonra yarım-müstəqil Azərbaycan Sosialist Respublikası Azərbaycan xalqının milli dövlətçilik (müstəqillik) ideallarının inkişafına, bütün siyasi-ideoloji maneələrə baxmayaraq, meydan açdı... Ən mühüm məsləhətdən biri böyük maarifçilik hərəkatının getməsi, kifayət qədər güclü ziyalılar potensialının yaranması idi. Cəlil Məmməd-quluzadə, Üzeyir Hacıbəyov, Hüseyn Cavid, Məmməd Səid Ordubadi, Cəfər Cabbarlı kimi formalaşması sovet dövründən əvvələ düşən ziyalılarla yanaşı XX əsrin 30-cu illərində artıq Səməd Vurğun, Heydər Hüseynov, Süleyman Rüstəm, Mirzə İbrahimov, Mehdi Hüseyn, Rəsul Rza kimi «sovet ziyalıları» yetişmişdi. Yarım-müstəqil dövlətin başında uzun müddət şəxsiyyəti, ictimai-siyasi fəaliyyəti və idarəçilik üslubu «mübahisəli» olan (sovet ideologiyasına xidmət etsə də, nəticə etibarilə məhz həmin ideologiyanın yalnız mə-nəvi deyil, həm də fiziki qurbanına çevrilən) Mir Cəfər Bağırovdan sonra ümumən Sovetlər Birliyində olduğu kimi Azərbaycanda da müəyyən yumşalma özünü

göstərməyə başladı. Və həmin illərdə ölkəni idarə edəcək, mərkəzdən əvvəlki dövrlərə nisbətən müəyyən qədər az asılı olan milli siyasi xadimlər yetişməyə başladı ki, onlardan ən qüdrətliyi Heydər Əliyev idi. Xalqın milli ruhunun daşıyıcısı olan, yüksək intellektə, güclü siyasi iradəyə malik (və sovet təhlükəsizlik orqanında çalışdığı üçün dövlətin mətbəxinə bələd olan) Heydər Əliyev mərkəzlə hər bir sahədə diplomatik dil tapa bildi. Onun uğurla apardığı milli dövlət (və ümumən millət!) quruculuğu siyasəti öz bəhrələrini verdi. Ölkənin iqtisadi, ictimai-siyasi və mədəni-mənəvi həyatının canlanması böyük uğurlar qazanan yeni lider əsrin sonlarına doğru milli (və dövlət!) müstəqilliyinin müəllifi-ümummilli lider səviyyəsinə yüksəldi.

Və Azərbaycan xalqının beşdən birinin yaşadığı coğrafiyada müstəqil Azərbaycan Respublikası quruldu.

**1. Ümummilli lider.
Azərbaycan xalqı.
Və Azərbaycan Respublikası**

XX əsrin sonlarında Azərbaycan xalqı Sovetlər Birliyinin dağılması nəticəsində yaranmış əlverişli şəraitdən istifadə edərək Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin tarixi ərazisində müstəqil dövlətini qurdu, daha doğrusu, öz dövlət müstəqilliyini bərpa etdi.

Lakin bu, sadə bir məsələ deyildi...

Hər hansı xalqın tarixində şəxsiyyətin rolu bir neçə baxımdan danılmazdır. Birincisi o mənada ki, şəxsiyyət (tarixi şəxsiyyət!) öz-özlüyündə fəvqəladə xüsusiyyətlərə malikdir... İkincisi, tarixi şəxsiyyət xalqı, onun iqtisadi, siyasi, mənəvi gücünü həm özündə ehtiva etməyə, həm də istiqamətləndirməyə (idarə etməyə) qadirdir... Üçüncüsü isə, xalqın tarixini yaradan hadisə olmaqla onun gələcəyi üçün stimül vermək, nümunə göstərmək və xalqı ilhamlandırmaq imkanlarına malikdir...

Heydər Əliyev XX əsrin sonlarından başlayan liderlik missiyası ilə Azərbaycanın müstəqil dövlətinin qurulmasında və xalqı, milləti bu hərəkətə səfərbər etməsində əvəzolunmaz idi. Əlbəttə, 60-cı, 70-ci və

80-ci illərin çoxsaylı ziyalıları, düşüncə-fikir adamları, intellektualları Azərbaycanın azadlığı uğrunda özünə-məxsus miqyasda (və ümumən ölkə miqyasında!) mübarizə aparırdılar. Mirzə İbrahimov, Ziya Bünyadov, İsmayıl Şıxlı, Bəxtiyar Vahabzadə, Əbülfəz Elçibəy və digər onlarla, hətta yüzlərlə milli avtoritetlər milli ictimai şüurun inkişafına kömək edirdilər. Ancaq öndə açıq və ya gizli şəkildə məhz milli kommunist (və demokrat!) Heydər Əliyev gedirdi. O, mənsub olduğu millətin gələcəyi, müstəqilliyi naminə vuruşan avtoritetləri, milli ideya-fikir generatorlarını qoruyur və təmkinli, davamlı, on illərlə gələcəyə hesablanmış bir siyasət yürüdüdü.

Müstəqil Azərbaycan Respublikasının qurulmasında biri digərinə zidd olan iki faktor iştirak edirdi;

1) *güclü (lakin xüsusilə ilk illərdə emosional!) milli müstəqillik enerjisi;*

2) *həmin enerjiyə qarşı yönəlmiş beynəlxalq və daxili təxribatlar.*

80-ci illərin sonu 90-cı illərin əvvəllərində bunlardan hansının daha güclü olduğunu demək çətindir, lakin 90-cı illərin ortalarından etibarən Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə möhkəmlənən milli hakimiyyət həm daxili, həm də xarici (beynəlxalq) təxribatların qarşısını ala bildi.

Ümummilli lider daxili stabilliyi təmin etdi, müstəqil dövlətin ilk Konstitusiyasını, Parlamentini, icra orqanlarını yaratdı, beynəlxalq münasibətlərin normal inkişafını təmin etdi. Neft kontraktlarının bağlanması, ümumən Azərbaycan neftinin dünya bazarlarına çıxarılması

rılması layihəsinin uğurla həyata keçirilməsi Azərbaycan Respublikasının iqtisadi gələcəyini müəyyənləşdirdi. Ölkənin sosial, mənəvi mütəşəkkilliyi üçün geniş perspektivlər açıldı... Heydər Əliyevin vəfatından sonra ümummilli liderin banisi olduğu inkişaf layihələrini yeni lider İlham Əliyev tərəfindən uğurla (və daha sürətli bir şəkildə!) davam etdirilməyə başladı. Ölkənin maddi qüdrəti görülməmiş bir miqyas aldı, xalqın həyat tərzini xeyli yaxşılaşdı, şəhər və kəndlərin siması dəyişdi. Və Azərbaycan Respublikası beynəlxalq miqyaslı məclislərə ev sahibliyi etməyə, nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlarda təmsil olunmağa başladı.

Müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurulmasında azərbaycançılıq ideologiyasının dirçəldilməsi (və ona yeni miqyas verilməsi) mühüm əhəmiyyətə malik idi. XX əsrin əvvəllərində formalaşan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti illərində rəsmi nüfuz qazanan, sovet dövründə isə təqib olunan bu ideologiya ardıcıl olaraq həyata keçirilməyə başladı, hətta ölkə miqyasından çıxıb ümumən dünya azərbaycanlıları üçün birləşdirici mənəvi amilə çevrildi. Və azərbaycançılıq ideologiyası yalnız romantik-simvolik bir göstərici olaraq qalmadı, Azərbaycanın Türk Dünyası, İslam Dünyası və ümumən Dünya ilə əlaqələri genişləndi. Və genişlənməkdə davam edir.

Sovetlər Birliyinin dağıldığı, Azərbaycanın müstəqillik qazandığı ərəfədə Azərbaycan xalqına ən böyük təxribat, yəqin ki, erməni müdaxiləsi idi. XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərindən (əslində, XIX əsrin əvvəllərindən, yəni Azərbaycanın Şimalı Rusiya tərə-

findən işğal olunandan) etibarən ermənilər Azərbaycan torpaqlarında məskunlaşmağa, get-gedə qeyri-adi iddialara düşərək ölkə ərazisini zəbt etməyə başladılar. Və iş o yerə gəlib çıxdı ki, Azərbaycan ərazisində Ermənistan dövləti yaradıldı... Ermənilər bununla da kifayətlənməyib Rusiyanın (eləcə də bir sıra digər imperialist hamilərinin) köməyi ilə hər cür təcavüzkarlıq nümayiş etdirməyə, Cənubi Qafqazda Azərbaycan xalqına – regionun əsas (və köklü!) əhalisinə qarşı soyqırımı törətməyə başladılar. Xüsusilə XX əsrin əvvəllərində erməni-bolşevik quldurlarının hərəkətləri daha amansız, daha kütləvi xarakter almış və demək olar ki, cəzasız qalmışdı... II Dünya müharibəsindən sonra Ermənistandan – süni yaradılmış ölkədən yerli əhali-azərbaycanlılar rəsmi şəkildə qovulmuş, Azərbaycan Respublikasının müxtəlif yerlərində məskunlaşdırılmışdılar... 80-ci illərin sonu 90-cı illərin əvvəllərindən isə Ermənistandan yerdə qalan azərbaycanlılar qovulmuş, Dağlıq Qarabağ və ətraf rayonlar işğal olunaraq yerli əhali didərgin salınmışdı.

Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinə qarşı təxribatlar nə qədər müxtəlif, nə qədər güclü olsa da, xalqın (və ümummilli liderin) iradəsi daha güclü oldu. Azərbaycan xalqının düşmənləri güman edirdilər ki, Ermənistandan, işğal olunmuş Dağlıq Qarabağdan və ətraf rayonlardan qovulmuş azərbaycanlılar gənc müstəqil ölkədə hərcmərcliyin yaranmasına, daxili çəkişmələrə səbəb olacaq, nəticə etibarilə, Azərbaycan öz dövlət müstəqilliyini itirib parçalanacaq. Və bu məqsədlə ölkədə etnik separatçılıq da təşviq edilirdi...

Lakin xalqın mütəşəkkilliyi, nəticə etibarilə, bir daha özünü göstərdi. Bugün regionda xüsusi nüfuzu olan, beynəlxalq mövqeyi sürətlə güclənən bir Azərbaycan dövləti mövcuddur ki, onun maraqları ilə hesablaşırlar.

Azərbaycan türkləri ilə yanaşı bugün Azərbaycan xalqının və ya millətinin tərkibinə ləzgilər, ruslar, talışlar, Ahıska türkləri, avarlar, kürdlər, saxurlar, tatlar, yəhudilər, udilər, ingiloylar və b. daxildir. Bu etnoslar milli özünəməxsusluqlarını qorumaqla yanaşı bütövlükdə Azərbaycanı təmsil edirlər.

2. Azərbaycan Respublikası. Və dünya azərbaycanlıları

Azərbaycan xalqının ümummillî ideallarının həm mənbəyi, yaradıcısı, həm də daşıyıcısı bütövlükdə Azərbaycan xalqıdır. Hərada (istər Azərbaycan Respublikasında, istər tarixi Azərbaycanda, istərsə də vətəndən xaricdə) yaşamasından asılı olmayaraq hər bir azərbaycanlı Azərbaycan Respublikasına – azərbaycanlıların müstəqil dövlətinə milli idealların əsas müdafiəçisi kimi baxmaqda tamamilə haqlıdır.

Əlbəttə, müstəqilliyini əldə etmiş Azərbaycan Respublikasının azərbaycanlı vətəndaşlarından fərqli olaraq öz tarixi vətənlərində – İranda, Dağıstanda və Gürcüstanda yaşayan azərbaycanlıların milli hüquqları xeyli məhduddur. Xüsusilə ölkə əhalisinin təxminən yarısını təşkil edən İran azərbaycanlıları öz dilində təhsil almaqdan məhrumdurlar ki, bu, onların psixologiyasına, mentalitetinə, milli mənlilik şüurunun səviyyəsinə mənfî təsir etməyə, onda aşağılıq kompleksi yaratmaya bilməz.

Və əlli milyonluq bir xalqın müxtəlif dövlətlər tərkibində olmaqla siyasi-coğrafi birlikdən məhrum edilməsi onun mənəviyyatına, ideoloji bütövlüyünə öz mənfî təsirini göstərir... Bununla belə Azərbaycan

Respublikasını yaratmış tarixi idealların mövcudluğu həmin bütövlüyün zədələnməsinə, yaxud təhrif olunmasına imkan vermir. Son dövrdə – Azərbaycan Respublikası yarandıqdan sonra həm Azərbaycanda, həm də dünyanın müxtəlif ölkələrində azərbaycanlıların qurultaylarının, eləcə də çoxsaylı toplantılarının keçirilməsi göstərir ki, Azərbaycan xalqı, nə qədər böyük məncəllərlə qarşılaşsa da, öz mənəvi-ruhi bütövlüyünü heç zaman itirməyəcəkdir.

Azərbaycan xalqının dünyaya qarşısızalmaz bir ardıcılıqla gedən inteqrasiyası, eləcə də dünyanın Azərbaycana çoxtərəfli marağı belə bir qənaətə gəlməyə imkan verir ki, xalqın faktik bütövlüyünə qovuşacağı tarix o qədər də uzaqda deyil. Çünki bunu yalnız daxili (millətdaxili!) ehtiyac yox, ümumbəşəri ideallar, qloballaşan, sərhədsizləşən və nəticə etibarilə «böyük bir kənd» halına gələn dünyanın maraqları tələb edir.

Azərbaycan Respublikasının gücləndiyi, dünya azərbaycanlılarının müstəqil dövlət ətrafında mənen, ruhən sıx birləşdiyi bizim günlərdə ortaya belə bir sual çıxır: Azərbaycanlı kimdir, yaxud kimə azərbaycanlı deməliyik?.. Və bu suala yaşamış tarix, dövr, zaman belə cavab verir:

- 1) *Türk mənşəli azərbaycanlılar;*
- 2) *Azərbaycan xalqının tərkibinə daxil olmuş müxtəlif (Qafqaz, İran və s.) mənşəli etnoslar;*
- 3) *nəhayət, özünü azərbaycanlı sayan hər kəs.*

Azərbaycan xalqı yalnız milli idealları ilə fəxr edən, qürurlanan bir xalq deyil, həm də kifayət qədər böyük beynəlmiləl hisslərə malikdir. Bu gün hər hansı mil-

lətə, yaxud dini dünyagörüşə mənsub bir insan Azərbaycan Respublikasında tamamilə rahat yaşaya, arzularını həyata keçirə bilər. Bu isə o deməkdir ki, Azərbaycan xalqı təbiəti etibarilə humanistdir...

Beləliklə, Azərbaycan xalqının tarixinin üçüncü dövrü davam edir. Milli müstəqilliyin və ya dövlət müstəqilliyinin qazanılmasından başlayan bu dövr Azərbaycan xalqının siyasi-mənəvi birliyinə, bütövlüyünə mane olan qüvvələrin aradan qaldırılmasına qədər davam edəcəkdir.

SON SÖZ

Azərbaycan xalqının «tərcümeyi-halı»nın – tarixinin nəzərdən keçirilməsi göstərir ki, bu xalq dünyanın zəngin həyat yolu keçmiş xalqlarından biridir. Türk etnosunun bölünməsi əsasında təşəkkül tapan azərbaycanlılar Qafqaz, İran və s. mənşəli etnosları da özündə bu və ya digər dərəcədə ehtiva etməklə formalaşmışdır. Orta əsrlərin sonu yeni dövrün əvvəllərində mükəmməl bir ümummillî İntibah dövrü yaşayan Azərbaycan xalqı XIX əsrin əvvəllərindən etibarən Şimali və Cənubi olmaqla iki hissəyə bölünmüş, Şimali Rusiyanın, Cənubu isə İranın tərkibinə qatılmışdır.

Azərbaycan eyni zamanda Şərq və Qərb mədəniyyətlərinin qovuşağında olan ölkə kimi hər iki mədəniyyət (və həyat!) tərzinin təsirinə məruz qalmışdır. Və Azərbaycan xalqı XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində öz böyük ziyalılarının şəxsində dünyanın (Qərbin) mütərəqqi ideyalarını mənimsəmiş, milli ideallarının, maraqlarının həyata keçirilməsi uğrunda demokratik üsullarla mübarizəyə qalxmışdır. Şərqdə ilk Cümhuriyyəti (Respublikanı) yaratmışdır.

Cümhuriyyət uzun sürməsə də, demokratik (və milli müstəqil!) dövlət quruculuğu yolu ilə inamla adlandıran Azərbaycan xalqı nəhayət, XX əsrin sonla-

rında ümummilli lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə tarixi ərazisinin təxminən dördüdə birində müstəqil dövlətini qurmuşdur. Dünyada mövcud olan əlli milyondan çox azərbaycanlıların beşdə birinə qədərini əhatə edən müstəqil Azərbaycan hər bir azərbaycanlı üçün qürur mənbəyi, ümummilli idealların müdafiəçisi, ilhamvericisidir.

Ümummilli ideal isə Azərbaycan xalqının təbii haqqı olan müstəqillik və siyasi bütövlükdür...

Genetik baxımdan Türk dünyasının, dini inam baxımından Müsəlman dünyasının, ümumbəşəriyyət baxımından Dünyanın üzvü tərkib hissəsi olan Azərbaycan xalqı lideri İlham Əliyevin başçılığı ilə öz tarixi ideallarının, «tərcümeyi-hal»ının – taleyinin qarşıya qoyduğu «layihələr»i uğurla yerinə yetirməkdədir.

Və beləliklə, Azərbaycan xalqının tarixi üç dövrə bölünür:

I. Təşəkkül-formalaşma dövrü (eramızın ilk əsrlərindən orta əsrlərin sonu yeni dövrün əvvəllərinə qədər).

II. Milli azadlıq (müstəqillik), bütövlük uğrunda mübarizə dövrü (orta əsrlərin sonu yeni dövrün əvvəllərindən XX əsrin sonlarına qədər).

III. Milli azadlıq (müstəqillik), bütövlük ideallarının həyata keçməsi, yaxud təntənəsi dövrü (XX əsrin sonu XXI əsrin əvvəllərindən sonra).

НИЗАМИ ДЖАФАРОВ

ИСТОРИЯ ИЛИ БИОГРАФИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО
НАРОДА

Уже давно назрела необходимость в создании более или менее стройной, доходчивой, доступной для всех, отражающей общие контуры истории «биографии» азербайджанского народа. В биографии не только народа, но и отдельного человека возможны те или иные сложные, спорные моменты, однако, безусловно, имеются контуры или пласты, очевидные для всех.

Например, если кто-то сомневается в тюркском происхождении азербайджанского народа, то это означает сомнение в тюрко-азербайджанской национальности Низами Гянджеви, Мухаммеда Физули, Моллы Панаха Вагифа, Мирзы Алекпера Сабира, Гусейна Джавида, Самеда Вургуну... Или же отрицать тот факт, что ряд этносов кавказского иранского происхождения, издавна живущие в Азербайджане, сегодня являются составной частью тюркоязычного азербайджанского народа, - означает незнание основополагающих законов формирования народов или же неприятие этих законов. Это означало бы утверждение того, что будто украинцы состоят из одного славянского элемента и в формировании этого народа

другие этносы, к примеру, тюркоязычные племена, участия не принимали.

Как и любой другой народ, азербайджанский народ формировался на протяжении столетий. Этот процесс начался в первые века нашей эры и завершился в конце средневековья - начале нового времени. Для того чтобы яснее представить ход, а фактически суть истории формирования азербайджанского, да и любого другого народа, очень важно принять во внимание на разных этапах этого исторического процесса взаимосвязанные процессы дифференциации и интеграции. Дифференциация-дробление означает, что английский народ возник от дробления германцев, французский - романских племен, русский - славянских, а азербайджанский - соответственно тюркских. Подчеркиваю, что этот процесс в любом случае зависит от ряда природно-географических, общественно-политических и других факторов. Чтобы представить сложность данного вопроса, достаточно указать, что наряду с делением тюркского этноса на огузов, кыпчаков и карлуков проходил процесс дробления племен и племенных объединений. Иными словами, огузское происхождение азербайджанского народа отнюдь не означает, что в его формировании не участвовали кыпчакские или карлукские элементы, или, скажем, в славянской этнической принадлежности русского народа, в его формировании не участво-

вали тюркские и финно-угорские элементы, а в принадлежности узбекского народа к карлукам - огузские или кыпчакские племена.

Более сложен процесс интеграции и консолидации. Если дробление заходит достаточно далеко и центробежная инерция принимает широкие масштабы, то последующая консолидация племен даже одного этнического корня принимает весьма неоднозначный и сумбурный характер. В составе любого тюркоязычного народа возможно присутствие в той или иной степени элементов всех основных тюркских племен, и даже в наше время, когда процессы дробления и консолидации, формирования тюркских народностей считаются в основном завершившимися, существуют племена, принадлежность которых тому или иному тюркоязычному народу остается спорной. Так, скажем, племена афшаров, карапаг, байят, кадjarов, будучи составной частью азербайджанского народа, в то же время претендуют на этническую самостоятельность. С другой стороны, существуют отдельные этносы, которые, не будучи тюркского происхождения, считают себя частью того или иного тюркоязычного народа и в то же время также претендуют на этническую самостоятельность.

Ниже мы постараемся, не вдаваясь во вторичные и третьестепенные вопросы, осветить главные контуры исторической биографии азербайджанского народа.

ФОРМИРОВАНИЕ АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО НАРОДА

Азербайджанский народ - один из тюркских народов, обитающих на обширном географическом пространстве. Исходя из этого, формирование азербайджанского народа - это составная часть исторического процесса дробления тюркского этноса. Поэтому попытки некоторых историков рассматривать эти два процесса в отрыве друг от друга, а то и свести роль тюркского элемента до уровня «гостей» истории Азербайджана может вызвать только сожаление.

Существуют три важнейших условия формирования народа:

- 1) этнический потенциал;
- 2) благоприятные территориально-географические условия;
- 3) возможность политической и социальной организации.

Этнический потенциал, или этническую основу азербайджанского народа, определяет его

тюркское происхождение. Что касается географического аспекта, то территориально ареал формирования народа охватывает Южный Кавказ, исторический Азербайджан (*Северный Иран*) и восточная часть Малой Азии - регион, со времен античности выделяющийся активной политической и экономической жизнью, отличающийся проблематичностью создания устойчивых политических и социальных структур. Как показывает и современная этнокультурная панорама региона, на протяжении истории сюда приходили резко отличные друг от друга религии, культуры, мировоззрения.

Многовековой процесс дробления тюркского этноса на обширном географическом пространстве, характеризующемся оживленностью этнических и политических событий, определил характер формирования азербайджанского народа:

- а) процесс формирования, начавшись в начале новой эры, продолжался вплоть до конца средневековья и начала нового времени
- б) при отсутствии значительных откочевок из указанного региона мы наблюдали многократные активные перекочевки и переселения в регион извне
- в) в силу изменчивости политических, социальных, морально-идеологических факторов,

призванных цементировать народ, со временем выработался некий комплекс неполноценности.

Топоним «Азербайджан» возник из названия «Атропатена», имеющего греческие корни. В иранских источниках это название выглядит как «Адурбадаган», но в результате трансформации в арабской транскрипции приняло форму «Азербайджан». Этот термин воспринимался в разных смыслах, от «страна Атропата» до «Страна Огней», пока азербайджанский народ не расширил его до уровня названия обширной страны Азербайджан и его народа.

ТЮРКИ. ИХ ДРОБЛЕНИЕ

Тюрки как относительно самостоятельный этнос вышли на историческую арену еще задолго до нашей эры. На базе развитой мифологии у тюрков возникла собственная монотеистическая религия - тенгрианство. Их первоначальной родиной были отроги Тянь-Шаня и Алтая, откуда они стали постепенно распространяться на юг, юго-запад и запад. Особую интенсивность приобрели эти перекочевки в первые века новой эры, когда они начали оказывать заметное воздействие на историю других народов Азии и Европы. Хотя существует точка зрения, что тюрки устраивали походы в Европу - на Афины и Рим задолго до этого и даже расселялись в этих местах. Вдобавок теперь уже мало кто сомневается в наличии «тюркского следа» в истории древнего Шумера, который считается точкой отсчета истории человечества. Но все эти гипотезы относятся к настолько отдаленным временам, что мало что из них можно принять более или менее уверенно для оценки этнической истории современных народов.

В конце античности - начале средневековья тюрки (*гунны*), устраивая походы на запад, заселили Восточную Европу. Их союз с германцами («*варварами*») и славянами положил конец существованию Римской империи и влил свежую кровь в жилы одряхлевшего Старого Света, где стало беспрепятственно распространяться христианство, а с ним и новая, христианская культура. Особенно ускорился этот процесс в годы правления Аттилы, что неопровержимо доказывает прогрессивную роль тюрков в истории Европы. И сегодня еще тюркские этнические черты явственно прослеживаются у ряда народов не только Восточной, но и Западной Европы. Это вполне естественно, если вспомнить, что тюркские перекочевки в Западную Европу продолжались практически непрерывно вплоть до позднего средневековья.

В средние века тюрки делились на три крупных племенных - этнических объединения: огузы, кыпчаки и карлуки. Это - древнейшее размежевание тюркского этноса, имеющее почти тысячелетнюю историю. Огузы перекочевали из первоначального тюркского ареала на запад и юго-запад, кыпчаки - на северо-запад, карлуки - на юг. В процессе перекочевки и после его завершения внутри каждой из этих трех групп также протекали процессы дробления, которые в основном завершились уже в конце средневековья.

Отметим, что после оформления огузского, кыпчакского и карлукского этноплеменных объединений стали формироваться зачатки современных тюркоязычных народностей - началась вторая фаза дробления тюркского этноса.

В состав огузской ветви тюркских народов входят азербайджанцы, турки и туркмены, кыпчакской - казахи, татары, башкиры и ряд других народов, в состав карлукской ветви - узбеки и уйгуры. Несмотря на длительные процессы дробления, современные тюркские народы сохраняют ряд общих черт, присущих тюркскому этносу. И азербайджанский народ, относясь в целом к огузской ветви тюркского этноса, остается носителем общетюркского (*и общеалтайского!*) этнокультурного кода.

ТЮРКИЗАЦИЯ АЗЕРБАЙДЖАНА

Достоверных данных об этнической картине Азербайджана в древности у нас практически нет. Названия существовавших в древности - раннем средневековье государств Араты, Манны, Мидии, Атропатены, Албании не несут какой-либо информации о населявших их территории этносах. Историки с примерно одинаковым успехом могут строить гипотезы о существовании в древнем Азербайджане кавказских, иранских или тюркских этносов. Поэтому наиболее разумным представляется отложить все споры на эту тему и обратиться к более конкретному и известному историческому процессу - тюркизации Азербайджана.

Этому процессу предшествовал длительный, насыщенный событиями исторический период. При рассмотрении древней истории азербайджанской культуры нетрудно заметить свидетельства широкого применения человеческого интеллекта с незапамятных времен. Древние письмены Азыжской пещеры, Гобустаня, Гямигая, многочисленные доисторические стоянки человека, обна-

руженные как на севере, так и юге исторических азербайджанских земель, неопровержимо доказывают, что Азербайджан относится к числу регионов антропогенеза - прародины человечества. В нашем распоряжении имеются свидетельства существования развитой городской культуры в Азербайджане уже тысячелетия назад.

В первые века новой эры в Азербайджане появились гунны (хунну) - тюрки, перекочевывавшие с Алтая на запад. Перевалив Кавказские горы, они в большом количестве стали селиться к югу от него, в том числе на азербайджанских землях, и этот процесс продолжался не одно столетие. Для того чтобы представить масштабы этого грандиозного переселения, достаточно вспомнить, что правители вначале Ирана, а затем Арабского халифата были вынуждены возводить различные оборонительные укрепления, в числе которых знаменитая Дербентская стена, но такие меры были бессильны остановить естественное (*пассионарное*) переселение народов. Распространяясь к югу от Главного Кавказского хребта, гунны (*за ними следовали кыпчаки*) селились главным образом на территории нынешнего Северного Азербайджана - в Кавказской Албании, и очень скоро стали здесь преобладающим этническим элементом. Однако поток кыпчакских переселенцев в Азербайджан не прекращался. Как и в Дешти-Кыпчаке - степях Восточной и Юго-

Восточной Европы, кыпчаки, исповедуя в массе своей тенгрианство, в Азербайджане стали принимать христианство. Необходимо подчеркнуть, что в тот период на Южном Кавказе не было силы, способной противостоять кыпчакскому нашествию, - в силу значительного численного превосходства кыпчаков и их воинского искусства. С кыпчаками пришлось считаться даже сасанидскому Ирану, а позже Арабскому халифату.

Отметим, что этнический состав гуннов был довольно пестрым, здесь были племена, говорившие на различных тюркских диалектах. В источниках упоминаются племена и племенные союзы суваров (сабиров), хазар (каспиев), оногуров, айландуров, булгар и др. Ведущие же позиции занимали кыпчаки, которые сумели объединить под своим управлением все вышеперечисленные этнические группы и стали полновластными хозяевами Южного Кавказа.

В первые века нашей эры одним из важнейших, если не важнейшим соперником тюрков на Южном Кавказе была Византия, в составе которой тогда находилась соседняя Малая Азия. Позиции Византии на Кавказе еще более усилились благодаря распространению христианства в регионе, особенно в Кавказской Албании. Однако приход на Южный Кавказ сасанидского Ирана, а затем арабское нашествие поставили преграду перед византийской экспансией дальше на восток.

Наряду с этим в результате указанных событий вначале кавказские, а затем иранские народности оказались вытеснены в малопригодные для жизни горы и приморские полупустыни. В свою очередь кыпчаки в соответствии с общетюркскими навыками жизни селились в степях или предгорьях. Этот факт отражает и этническая панорама современного Азербайджана. Источники показывают также, что гунны, селившиеся главным образом в северной части Азербайджана, в раннем средневековье активно мигрировали на территорию исторического Азербайджана - в нынешний Южный (иранский) Азербайджан.

Таким образом, нашествие гуннов и кыпчаков на Кавказ и далее на юг положило основу тюркизации Азербайджана - формированию азербайджанской народности.

КЫПЧАКИ, ОГУЗЫ-СЕЛЬДЖУКИ И АЗЕРБАЙДЖАН

Этнографические позиции кыпчаков, мигрировавших в Азербайджан начиная с первых веков нашей эры, укрепились в результате последовавших несколько веков спустя походов огузов-сельджуков, которые из Центральной Азии следовали по южному побережью Каспия в Малую Азию. Эти походы и набеги продолжались поэтапно вплоть до конца эпохи средневековья и в отличие от миграций гуннов-кыпчаков имели больше военно-политический характер. Если у кыпчаков преобладала кочевая материальная и духовная культура, с устным фольклором, то культура огузов была основана больше на оседлости, с распространением письменности и городского уклада. Другой важный момент состоит в том, что в отличие от кыпчаков огузы к тому времени уже приняли ислам и были хорошо организованы, при дворе их правителей широко использовались арабский и персидский языки, поскольку вельможи и сельджукская аристократия носили не

только свое этническое, но и общемусульманское самосознание, считая себя лидерами всего мусульманства.

Создав в Азербайджане государство Атабеков, сельджуки мало-помалу стали проявлять свою пассионарную силу и в Малой Азии - на территории Византии. Они захватили значительную территорию этой страны, где создали свое государство. В дальнейшем, уже в XV веке, при османах был взят Константинополь.

Величественным литературным памятником исторической миссии сельджуков в Азербайджане и на востоке Малой Азии можно считать замечательный образец тюркской народной литературы - эпос «Китаби Деде Горгуд», где весьма детально представлен второй этап тюркизации указанного региона. Здесь в качестве силы, противостоящей набегам огузов, мы видим осевших к этому времени в регионе кыпчаков-немусульман, а далее на западе - греков, и таким образом, перед нами предстает довольно объективная этническая панорама данного региона. Исходя из этого, у нас имеются серьезные основания для скептического отношения к сведениям армянских и грузинских источников о сколь-нибудь заметной роли этих двух народностей в истории Южного Кавказа на рубеже тысячелетий. Скорее всего, это не более

чем пропагандистский тезис, подброшенный с определенными политическими целями.

Следом за огузами-сельджуками, которые расселились в Азербайджане и стали костяком азербайджанской народности, сюда продолжался приток огузов и отчасти других тюркских этносов. Набеги монголов, эмира Тимура, племенных союзов гара-гоюнлу и аг-гоюнлу способствовали укреплению этнического состава и этнического потенциала формирующейся азербайджанской народности. Этот процесс, начавшись в начале новой эры, непрерывно продолжался вплоть до конца средневековья. С другой стороны, походы сельджуков заложили основу формирования в Малой Азии и частично на Балканах еще одной народности огузского корня - турок.

Хотя этно-географические предпосылки возникновения трех очень близких друг к другу народностей - азербайджанцев, турок и туркмен - закладывались в различные периоды, их формирование как самостоятельных народов происходило на едином этническом материале почти синхронно, к концу эпохи средневековья под влиянием целого комплекса географических, исторических, религиозных факторов.

Завершение формирования азербайджанской народности пришлось на период создания государств Гара-Гоюнлу, Аг-Гоюнлу, и особенно -

Сефевидов. Нужно заметить, что эти два процесса являются взаимообусловленными: формирование народа порождает потребность в создании его государства, а создание государства, в свою очередь, способствует формированию народа и обеспечивает его сплоченность.

Государство Сефевидов со столицей в Тебризе, возникшее в начале XVI века как прямой наследник государств Гара-Гоюнлу и Аг-Гоюнлу, основывалось на тюркских традициях государственности и фактически установило границы Азербайджана, а также ареала расселения азербайджанского народа. Вообще государство Сефевидов занимает в истории Азербайджана совершенно выдающееся место: ни до, ни после азербайджанские земли, как и сам азербайджанский народ, не объединялись в столь полной мере в составе одного государства. К сожалению, со временем государство Сефевидов утратило национальный характер и иранизировалось, а попытка Надир шаха вновь восстановить естественные границы азербайджанского государства окончилась неудачей.

* * *

Полуторатысячелетнюю историю формирования азербайджанского народа можно разделить на следующие этапы:

1) *период расселения на азербайджанских землях гуннов и кыпчаков - с первых веков нашей эры до рубежа тысячелетий*

2) *период расселения огузов-сельджуков - с рубежа тысячелетий до конца средневековья и начала нового времени.*

Необходимо помнить, что если первый этап ознаменовался началом тюркизации Азербайджана, то главная роль в формировании азербайджанской народности сыграл второй из выделенных нами этапов, когда огузы-сельджуки смешались с уже осевшими к этому времени в регионе кыпчаками, а также рядом других нетюркских этносов. В результате и возник новый этнос, который мы сегодня называем азербайджанским народом.

Таким образом, в течение полуторатысячелетней истории своего формирования азербайджанский народ наметил рубежи своего этнического ареала, создал свои национальные государства и выработал культуру - модель национальной государственности. В стране выросли и обрели известность такие города, как Тебриз, Шамаха, Нахчыван, Гянджа, Баку, ставшие важными кре-

постями. Азербайджанский народ дал человечеству таких гениев, как Хатиб Тебризи, Бахманьяр, Низами, Насреддин Туси, Имадеддин Насими, Физули... Но величайшим литературным событием стало появление народного сказания «Китаби Деде Горгуд», в котором представлены язык, национальный дух, панорама этнической истории народа.

НАЦИОНАЛЬНО-ОСВОБОДИТЕЛЬНАЯ БОРЬБА

В истории биографии азербайджанского народа основной фактор, обусловивший его национально-освободительную борьбу, состоит в том, что народ прошел длительный, насыщенный путь формирования и сплочения, охвативший обширную территорию. Отсутствие своего независимого государства у народа с современной духовной культурой и мировоззрением, многовековыми традициями государственного строительства явилось трагическим парадоксом истории. Это обстоятельство имело по крайней мере три причины:

- 1) соперничество между тюркскими государствами
- 2) интеграционное воздействие религии ислама
- 3) этнополитические конфликты в регионе.

Азербайджанское государство Сефевидов было ярким событием периода формирования

азербайджанского народа, в нем проявился талант народа в государственном строительстве. К сожалению, относительно скоро это государство утратило национальные черты. Позже на азербайджанских землях возникли небольшие государства-ханства, в различной степени зависевшие друг от друга, но вместе с тем стремившиеся к максимальной независимости. Отсутствие консолидирующей силы способствовало феодальной раздробленности и сделало страну практически беззащитной перед лицом внешней агрессии. Таким образом, вследствие отсутствия единой государственной организации у только что появившегося на исторической арене, полного духовной энергии народа его земли превращались в арену военного противоборства.

Между тем усиливавшаяся Россия стала захватывать исконно тюркские земли, а затем включилась в борьбу за стратегически важный Кавказский регион. В начале XIX века северные земли Азербайджана были насильственно включены в состав Российской империи.

Тем не менее, с конца средневековья и начала нового времени в истории азербайджанского народа начался период всплеска национального духа и культурного возрождения. В этот период классические ценности, проистекающие из тюркского этнического корня и мусульманской культуры, стали уступать место национальным демо-

кратическим идеалам. Это характерно для народов, прошедших нормальный, естественный путь формирования и развития. Так было, скажем, у романских народов - итальянцев, испанцев и французов, которые к концу средневековья также пережили этап возрождения и обрели национальные черты, уйдя от прежней латинской культурной модели, которая до того объединяла их.

Борьба за национальное освобождение азербайджанского народа, ворвавшегося на историческую арену с новой энергией, была по естественному ходу вещей неодолима.

ВОЗРОЖДЕНИЕ И ЕГО РЕЗУЛЬТАТЫ

Последний период формирования азербайджанского народа ознаменовался подлинным национальным Возрождением, которое явилось мощным стимулом для развития общественного сознания (интеллекта). Возрождение охватывало главным образом духовную сферу. В этот период были созданы выдающиеся произведения устной народной литературы, широко распространился второй после «Китаби Деде Горгуд» азербайджанский эпос - «Кероглу», выразивший моральные идеалы народа. В указанный период жили и творили такие выдающиеся народные сказители-ашыги, как Гурбани, Аббас Туфарганлы, Хесте Гасым, Сары...

Эпос «Кероглу» при всей его художественной мощи представляет собой своего рода устную историческую летопись, созданную азербайджанским народом. Еще в период своего формирования этот эпос неоднократно записывался. В «Кероглу» содержатся сведения о территории расселения народа, связях с сопредельными регионами, государственном устройстве и методах

управления, культуре того времени, ярко выражен дух народа, его тяга к обновлению. В эпосе сквозит стремление народа к сильной централизованной государственности, хотя таковая в то время отсутствовала. Носителем же этого идеала выступают не ханы и беки, а выходец из гуци народа, главный герой повествования - Кероглу.

В указанный период традиционный стиль классической азербайджанской литературы, перегруженный мудреными фразеологическими оборотами, насыщенный арабскими и персидскими словами, стал понемногу уступать место народно-фольклорному слогу. Историческую типологию азербайджанской литературы отражает творчество таких поэтов, как Мухаммед Эмани, Молла Вели Видади, Молла Панах Вагиф...

Характерные для средневековья геометрические узоры стали сменяться растительным орнаментом. В изобразительном искусстве возобладала естественность, что нашло яркое отражение в настенной живописи Дворца шекинских ханов.

В это время азербайджанские города утрачивают былое величие, городская архитектура становится проще. С другой стороны, усиливается социальная и культурная роль села. Повышается роль простых людей в общественной жизни, образ простого человека, его чувства и переживания становятся центральной темой в литературе и искусстве в целом.

Таким образом, Возрождение сыграло важную роль в процессе духовной консолидации народа, его сплочения, формирования общенациональных интересов.

Процесс иранизации Сефевидского государства усилиями шахов и вельмож привел в конечном счете к его гибели. После неудачи попыток Надир шаха создать новое азербайджанское государство местные правители - ханы обрели независимость, о которой давно мечтали. Каждое ханство стремилось выделиться методами управления, усилить армию, чтобы поиграть мускулами перед соседями. С одной стороны, такая множественная государственность дала Азербайджану Шушу, Шеки, Губу, Лянкяран, Иреван, Газах и др. города, а с другой - из-за распрей между ханствами было разорено немало поселений. Выдающийся азербайджанский поэт Самед Вургун на примере Карабахского ханства описал обстановку того времени, когда азербайджанские ханства вынуждены были лавировать между Ираном, Россией и Турцией. Иными словами, независимость ханств была хрупкой и, если можно так выразиться, дозированной.

Еще одной отличительной чертой эпохи азербайджанского Возрождения является повышение общественного статуса купцов, которые стали играть заметную роль в культурной жизни и даже вмешивались в придворные дела. В этот период

образы купцов получили распространение и в песнях ашыгов, причем в положительном ореоле, а известный ашыг «Хесте» Гасым даже пел о том, что человек приходит в этот мир торговать и уходит из него нажившимся, пресыщенным и достигшим совершенства.

Азербайджанское Возрождение оказывало сильное и прогрессивное влияние на соседние народы.

НАЦИОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧЕСКОЕ ДВИЖЕНИЕ

В начале XIX века северная часть азербайджанских земель оказалась в составе России, южная - Ирана, западная - Османской империи. Таким образом, единый народ оказался обречен жить в соответствии с управленческими и идеологическими установками и традициями трех существенно различающихся между собой государств. В отличие от османской системы управления, в которой свою роль играл фактор этнического родства, в Иране и России система управления на азербайджанских землях имела ярко выраженный колониальный характер, была направлена на пресечение всех проявлений стремления народа к свободе. В составе же Османского государства, а позже Турецкой Республики азербайджанцы сменялись с местным населением, хотя их потомки до сих пор помнят, что ведут свое происхождение из Азербайджана - Гянджи, Тебриза, Ширвана, Иревана, Карабаха. Эта группа

образует своего рода этнический мост между Азербайджаном и Турцией.

В середине XIX века такие выдающиеся деятели литературы и общественной мысли, как Аббасгулу ага Бакиханов, Мирза Фатали Ахундзаде, Гасан бек Зардаби, Сейид Азим Ширвани, а в начале XX века - Магомед Шахтаhtинский, Али бек Гусейнзаде, Джалил Мамедгулузаде, Мирза Алекпер Сабир и многие другие, активно обсуждали различные аспекты исторических судеб азербайджанского народа, включая политико-идеологический. Представители демократической интеллигенции, возглавившие национально-освободительную борьбу, исповедовали различные идеологические принципы, по-разному видели путь к освобождению народа, но все они были преданны идеалам свободы и целостности Азербайджана.

В конце XIX - начале XX века стали приносить плоды поиски национальной идеологии, в которые были вовлечены лучшие интеллектуальные силы в условиях невиданного расцвета печати. Основы новой идеологии сформулировал в знаменитом триединстве выдающийся мыслитель Али бек Гусейнзаде: «тюркизм, мусульманство, современность».

Сложность заключалась в том, что перед азербайджанским народом стояла задача не толь-

ко достижения государственной независимости, но и не менее сложная - политического объединения, ведь нация в течение уже более полувека была разделена между Россией и Ираном.

В конце XIX - начале XX века азербайджанское общество было охвачено довольно резкой поляризацией, связанной с разрозненностью общественной мысли, отсутствием единой стройной идеологии и не в последнюю очередь внешним политическим и идеологическим воздействием. В этот период активно действовали проосманские, пророссийские, проиранские общества и группировки, которые постоянно вели борьбу друг с другом. Идеологическое размежевание пронизывало всю толщу общественной жизни, нередко разделяя членов одной семьи. Это явление мастерски передал художественными средствами выдающийся азербайджанский писатель и публицист Джалил Мамедгулузаде. В его пьесе «Книга моей матери» выведены образы трех родных братьев, которые чужды не только друг другу, но и своему народу, они превратились как бы в представителей других наций. В лице этой семьи автор показывает состояние азербайджанского народа, разделенного на три отчужденные друг от друга части. И все же даже в такой обстановке общественные дебаты способствовали подъему

национального самосознания и распространению в народе демократических идей.

В начале XX века азербайджанский народ дал не только видных деятелей культуры, но и общественных и политических деятелей, способных сплотить нацию, возглавить освободительное движение и управлять государством. Это Али Мардан бек Топчубашев, Фатали хан Хойский, Мамед Эмин Расулзаде, Нариман Нариманов и другие, занявшие важное место в истории Азербайджана. Следует подчеркнуть важный момент - общенациональный характер идей национальной государственности в азербайджанском народе. В связи с развитием нефтяной промышленности в Баку стекались массы людей из различных уголков Азербайджана, и в первую очередь с юга, и они составляли общественно-политический, идеологический потенциал нации. Многие из них селились в Баку, но сохраняли связь с родными местами. Таким образом, так или иначе, весь народ включился в борьбу за идеалы свободы и независимости. Поэтому нельзя согласиться с утверждением о том, что возникшие на севере Азербайджана независимые и полунезависимые государства имеют отношение только к Северному Азербайджану. Ошибочным является и мнение о том, что активизировавшееся в начале

XX века национальное движение в Южном (иранском) Азербайджане - дело рук одних южных азербайджанцев. Достаточно сказать, что выходец из северной исторической области Ширван, выдающийся поэт Мирза Алекпер Сабир, по выражению поэта Аббаса Саххата, послужил революционному движению Саттар хана в Иране, «как целая армия».

ДУХ НЕЗАВИСИМОСТИ

Возникновение Азербайджанской Демократической Республики стало ярким проявлением способности азербайджанского народа создать современное демократическое государство. С другой стороны, это отразило ограниченность общенационального потенциала государственности, вызванную историческими обстоятельствами. Азербайджанский народ, расселенный на обширной территории, сумел самоопределиться лишь на части северных азербайджанских земель в пределах развалившейся незадолго до этого Российской империи. В Южном - иранском – Азербайджане поднимавшееся раз за разом национальное движение в силу различных причин неизменно терпело поражение.

Азербайджанская Демократическая Республика просуществовала с 1918 по 1920 год. Как указывали лидеры республики уже в эмиграции, несмотря на кратковременность, она показала народу, что значит национальная свобода. После падения АДР Азербайджан в виде полунезависимой республики вошел в состав только что обра-

зовавшегося Советского Союза, однако мечты и надежды, связанные с независимостью, не угасли, а напротив, в соответствии с новой исторической ситуацией стали разгораться с новой силой. При Советах значительный путь развития проделали азербайджанский язык, литература, культура. При всех ограничениях, налагавшихся советской идеологией, при всей изоляции Азербайджана от окружающего мира, азербайджанский народ благодаря своей интеллигенции, своим интеллектуалам сохранил духовное единство. В годы Второй мировой войны имело место кратковременное сближение между Севером и Югом Азербайджана, которое показало, что, несмотря на длительное разделение, они остаются двумя частями одного целого, связаны между собой неразрывными национальными узами. Новым толчком для оживления связей между Севером и Югом явилась исламская революция в Иране.

После падения АДР лидеры вынуждены были продолжать борьбу в эмиграции. Эмигрантское движение, возглавлявшееся главным образом М.Расулзаде, оказывало определенное влияние даже на общественно-политическую жизнь в Азербайджанской ССР, на умонастроения народа.

В советский период азербайджанский народ прошел немалый путь культурного развития, хотя этот процесс, конечно, трудно охарактеризовать девизом советских идеологов того времени «из

тьмы к свету». Необходимо признать, что по сравнению с другими тюркоязычными и мусульманскими республиками СССР в Азербайджане был сильнее дух независимости. В 1926 году в Баку был проведен 1-й тюркологический съезд, который имел широкий интеллектуальный и духовный резонанс, повысив статус Азербайджана в тюркском мире. Азербайджанская интеллигенция постоянно служила объектом настороженно-подозрительного отношения со стороны советского правительства и с самого начала советизации - 20-х годов и до 60-х годов периодически подвергалась гонениям, вплоть до заключения в лагеря и расстрелов. Но эти люди, носившие дух своего народа и выражавшие его идеалы, никогда не молчали.

В условиях политических и идеологических пертурбаций нередко происходило раздвоение, а то и расстройство личности. Так, замечательный поэт и драматург Джафар Джаббарлы создал прекраснейшие произведения республиканского периода, а затем стал основателем азербайджанской советской литературы. Гениальный композитор Узеир Гаджибейли написал музыку к государственному гимну АДР, а позже - гимну Азербайджанской ССР. Выдающийся поэт Самед Вургун, писавший самые неумеренные славословия компартии, является автором одного из самых прекрасных стихотворений, славящих Родину:

*Можно ль мать у ребенка
украсть? Никогда!
Ты - дыхание мое,
ты - мой хлеб и вода!
Предо мной распахнулись
твои города.
Весь я твой. Навсегда
в сыновья тебе дан!
Азербайджан,
Азербайджан!*

Азербайджанская советская литература на родном языке сыграла большую роль в развитии национальной культуры и национального мышления.

Открытие вузов и подготовка национальных научно-технических кадров, развитие нефтяной промышленности - традиционно ведущей отрасли экономики, связанной с разработкой главного природного богатства Азербайджана, внедрение передовых технологий - все это бесспорные достижения советского периода истории нашей страны.

* * *

Таким образом, азербайджанский народ, сформировавшись и пройдя период Возрождения на рубеже средневековья и нового времени, в кон-

це XIX - начале XX века достиг стадии зарождения национально-демократических идей и решения задачи создания независимого государства. Первое азербайджанское государство современности оказалось недолговечным, но оно сыграло величайшую роль в развитии политической и демократической мысли азербайджанского народа, который никогда не терял тяги к собственной государственности.

Торжество идеалов

Возникшая на месте Азербайджанской Демократической Республики полунезависимая Азербайджанская ССР вопреки всем политическим и идеологическим ограничениям все же открыла путь для распространения идеалов национальной государственности. Огромное значение имели массовое просвещение и возникновение довольно сильного отряда интеллигенции. Помимо таких выдающихся деятелей литературы и культуры, как Джалил Мамедгулузаде, Узеир Гаджибейли, Гусейн Джавид, Мамед Саид Ордубади, Джафар Джаббарлы, сформировавшихся еще в досоветское время, в 30-е годы появились представители уже советской «трудовой интеллигенции» - Самед Вургун, Гейдар Гусейнов, Сулейман Рустам, Мирза Ибрагимов, Мехти Гусейн, Расул Рза.

С окончанием эпохи сталинизма, который в Азербайджане олицетворял Мирджафар Багиров - фигура, чья личность, политическая деятельность

и методы управления все еще вызывают споры и который в конечном счете стал жертвой той самой коммунистической системы, которой долгие годы так верно служил, наступило относительное «потепление». В этих условиях появились политические деятели, стремящиеся и способные управлять государством самостоятельно, относительно независимые от Кремля.

Наиболее яркой фигурой среди них был Гейдар Алиев, который сочетал национальный дух с высоким интеллектом и сильной политической волей. Имея обширный опыт работы в органах госбезопасности и разбираясь в кухне советского государства, он умел находить общий язык с центральным руководством СССР. Проводившаяся им политика национально-государственного, да и национального строительства принесла свои зримые плоды, были достигнуты большие успехи в экономической, общественно-политической и культурной жизни. В конце прошлого столетия Гейдар Алиев стал архитектором суверенного Азербайджанского государства, возвысившись до уровня общенационального лидера. На месте Азербайджанской ССР, занимавшей пятую часть исторических азербайджанских земель, была создана Азербайджанская Республика.

ОБЩЕНАЦИОНАЛЬНЫЙ ЛИДЕР

В конце XX века азербайджанский народ, пользуясь историческим шансом, который представился в результате распада СССР, создал независимое государство, которое стало историческим преемником Азербайджанской Демократической Республики. Иными словами, Азербайджан восстановил свою государственную независимость. Но далось это непросто.

Роль личности в истории любого народа обусловлена несколькими факторами. Первый - историческая личность обладает незаурядными, выдающимися качествами. Во-вторых, историческая личность способна воплотить в себе моральные качества народа и направлять его потенциал в нужное русло. В-третьих, такая личность способна своим примером вдохновить народ, вселить в него веру в свои силы и в будущее. Начавшаяся в конце XX века лидерская миссия Гейдара Алиева сыграла незаменимую роль в мобилизации народа на освободительную борьбу и в конечном счете - создании независимого государства. Безусловно, в 60-80-е годы очень

многие представители азербайджанской интеллигенции по-своему, на посильном уровне боролись за свободу. Такие видные деятели культуры и интеллектуалы - Мирза Ибрагимов, Зия Буньятов, Исмаил Шихлы, Бахтияр Вахабзаде и другие многое сделали для подъема национального и общественного сознания народа. И все же впереди шел Гейдар Алиев. Он охранял тех, кто боролся за будущее нации, кто готовил интеллектуальную почву для будущего национального освобождения, проводя методичную и целеенаправленную, рассчитанную на десятилетия вперед политику.

В создании независимого Азербайджана участвовали два противоречащих друг другу фактора: 1) мощная тяга к независимости, носившая на первых порах больше эмоциональный характер; 2) внутренние и зарубежные происки, направленные на подавление этой энергии. Применительно к периоду крушения СССР и обретения независимости - концу 80-х - началу 90-х годов - трудно сказать, какой из этих факторов был сильнее, но с середины 90-х укрепившееся под руководством Гейдара Алиева Азербайджанское государство сумело покончить и с внутренними, и с внешними угрозами. Общенациональный лидер добился внутренней стабильности, обеспечил разработку первой Конституции Азербайджана, формирование законодательных и исполнительных органов, налаживание и развитие между-

народных связей страны. Заключение нефтяных контрактов и выход азербайджанской нефти на мировой рынок заложили фундамент под экономический суверенитет страны. Открылись широкие перспективы для социальной и моральной сплоченности нации. После кончины Гейдара Алиева заложенные им проекты развития были успешно и еще более высокими темпами продолжены новым лидером - Ильхамом Алиевым. Невиданного уровня достигла финансовая мощь страны, неизмеримо вырос уровень материального благосостояния народа, разительно изменился облик городов и сел. Азербайджан стал местом проведения представительных международных форумов, активным членом авторитетных международных организаций.

Важную роль в создании Азербайджанского государства сыграло возрождение в новом масштабе идеологии азербайджанства, которая получила официальный статус еще в период Азербайджанской Демократической Республики, а позже - при Советах, подвергалась гонениям. Теперь эта идеология стала последовательно проводиться в жизнь на государственном уровне и более того, вышла за рамки страны и стала фактором сплочения азербайджанцев всего мира. Стали укрепляться и расширяться связи Азербайджана с другими тюркоязычными и мусульманскими странами.

Несомненно, величайшей антиазербайджанской акцией в период краха Советов и обретения независимости явилась армянская агрессия. Еще в начале XIX века, с момента вхождения североазербайджанских земель в состав России, начался процесс расселения на них армян. Этот процесс заложил предпосылки для возникновения армянских притязаний на исконные азербайджанские земли, которые в начале XX века привели к созданию на азербайджанских землях первого на Кавказе армянского государства. Новое государство с первых же дней при поддержке России и ряда других империалистических покровителей приступило к кровавым погромам и этнической чистке коренного азербайджанского населения, с тем чтобы расширить свою территорию. Одновременно погромы и геноцид азербайджанцев - наиболее многочисленного народа на Южном Кавказе - развернулся и в других местах региона со стороны большевиков и армянских дашнаков, причем виновные фактически не понесли никакого наказания. После Второй мировой войны в СССР на государственном уровне была осуществлена массовая депортация азербайджанцев, т.е. коренного населения, с территории той же искусственно созданной Армении, изгнанники были расселены в Азербайджане, нередко в непригодных для них природных условиях. Наконец, в конце 80-х - начале 90-х годов из Армении были

насильственно изгнаны остатки коренного населения этих земель, вдобавок армянскими военными силами оккупированы бывший Нагорный Карабах и прилегающие к нему административные районы, а население их также изгнано.

Но как бы коварно, продуманно и тщательно подготовлено ни были происки против государственной независимости Азербайджана, воля народа и его общенационального лидера оказались сильнее. Враги Азербайджана полагали, что изгнанные из Армении и оккупированного Карабаха сотни тысяч людей станут горючим материалом, вызовут распри и дестабилизацию в стране и в конечном счете Азербайджан расколется и прекратит существование. С этой целью внешние круги сеяли семена этнического сепаратизма. Однако сплоченность и здравомыслие народа в конечном итоге оказались решающими. Сегодня существует Азербайджанское государство, пользующееся особым авторитетом в регионе и неуклонно укрепляющее свои позиции на мировой арене, с его интересами считаются все.

В настоящее время в Азербайджане живут наряду с собственно азербайджанцами лезгины, русские, талыши, турки-месхетинцы, аварцы, курды, таты, цахуры, евреи, удины, ингилойцы и другие. Сохраняя свою национальную самобытность, эти этносы составляет современную азербайджанскую нацию.

ЗАРУБЕЖНЫЕ АЗЕРБАЙДЖАНЦЫ

Каждый азербайджанец, независимо от места жительства - будь то Азербайджанская Республика, исторический Азербайджан или за пределами Родины, с полным основанием видит в Азербайджанском государстве главного защитника общенациональных идеалов и ценностей. Конечно, по сравнению с гражданами Азербайджанской Республики национальные права азербайджанцев, живущих в других регионах исторических азербайджанских земель - Иране, Грузии, Дагестане, существенно ущемлены. Особенно в Иране азербайджанцы, составляющие почти половину населения страны, лишены права на образование на родном языке, и это не может не сказываться на их психологии, менталитете, уровне национального самосознания, не привести к комплексу неполноценности. В целом отсутствие политического единства 50-миллионного народа, волею судьбы оказавшегося в составе нескольких государств, закономерно негативно отражается на его духовном состоянии и морально-идеологической целостности. И тем не менее существование

идеалов, вызвавших к жизни Азербайджанскую Республику, не позволяет подорвать или исказить эту целостность. Проведенные в последние годы в Азербайджане и других странах съезды и форумы азербайджанцев показали, что при всех трудностях и препятствиях, с которыми он сталкивается, азербайджанский народ не теряет морально-психологического единства и никогда его не теряет.

Неодолимый процесс интеграции Азербайджана в международное сообщество и встречный многоплановый интерес мира к Азербайджану позволяют сделать вывод, что достижение фактической целостности нации не за горами. Потому что этого требуют не только внутренняя потребность народа, но и общечеловеческие идеалы, интересы глобализирующегося мира, избавляющегося от рубежей и постепенно превращающегося в «большую деревню».

Сегодня, в период неуклонного усиления Азербайджанской Республики и тесного морального сплочения азербайджанцев мира вокруг своего государства, возникает вопрос: кто такой азербайджанец? Или - кого следует называть азербайджанцем? На этот вопрос история, эпоха, время дают следующие варианты ответа:

1) *азербайджанцы тюркского происхождения;*

2) *этнос различного - кавказского, иранского и др. происхождения, вошедшие в состав азербайджанского народа;*

3) *каждый, считающий себя азербайджанцем*

Азербайджанский народ не живет только лишь чувствами национальной гордости, ему присущ также глубокий интернационализм. Сегодня в Азербайджанской Республике может спокойно жить и самореализоваться, осуществлять свои мечты представитель любой народности, приверженец любой религиозной конфессии. Это значит, что азербайджанский народ по своей природе гуманный народ.

* * *

Итак, азербайджанский народ находится на третьем этапе своей истории, начавшемся с обретением государственной независимости. Этот этап будет продолжаться до тех пор, пока не исчезнут все помехи на пути морально-политической консолидации и целостности азербайджанского народа.

ЭПИЛОГ

Рассмотрение исторической биографии азербайджанского народа дает все основания отнести его к числу народов мира, прошедших насыщенный жизненный путь. Сформировавшись в результате дробления тюркского этноса, азербайджанский народ в той или иной степени вобрал в себя этнические элементы кавказского, иранского и др. происхождения. В конце средневековья - начале нового времени этот народ пережил полноценный период национального возрождения, но вскоре - в начале XIX века был разделен между Россией и Ираном.

Будучи расположен на стыке восточной и западной цивилизаций, Азербайджан ощутил мощное влияние обоих культурных укладов и стилей жизни. В конце XIX - начале XX века азербайджанский народ в лице лучших представителей своей передовой интеллигенции усвоил прогрессивные идеи Запада и поднялся на борьбу демократическими методами за осуществление национальных идеалов свободы и демократии. В результате родилась первая на Востоке демокра-

тическая республика. Хотя это государство оказалось недолговечным, азербайджанский народ сохранил приверженность идеалам демократии и создания своего национального государства. Двигаясь выбранным путем, в конце XX века под руководством общенационального лидера Гейдара Алиева азербайджанский народ почти на четвертой части своих исторических земель создал независимое государство, которое охватило около пятой части 50-миллионов азербайджанцев мира. Это государство служит предметом гордости для каждого азербайджанца, оплотом и вдохновителем общенациональных идеалов.

Главным общенациональным идеалом азербайджанского народа является его неотъемлемое право на независимость и политическое единение. Будучи в генетическом отношении частью тюркского мира, по религиозным воззрениям - частью мира ислама, азербайджанский народ под руководством своего лидера Ильхама Алиева продолжает успешно решать задачи, проистекающие из его идеалов, поставленные перед ним исторической судьбой.

Таким образом, история азербайджанского народа делится на три периода:

1) этап формирования - от начала нашей эры до конца средневековья - начала нового времени;

2) период борьбы за национальное освобождение и консолидацию - с начала нового времени до конца XX века;

3) период торжества идеалов национального освобождения - независимости и целостности - с конца XX - начала XXI века.

Перевод Арифа Алекперова

NİZAMİ CAFAROV

**“AUTOBIOGRAPHY”
OR HISTORY OF
AZERBAIJAN PEOPLE**

For a long time, the need for an understandable and more or less perfect “autobiography” of Azerbaijani people, which reflects the most common contours of history has existed. This is very likely to be complex and a controversial moments not just in the nation’s history, but also people’s background as well. However, there are many key facts and events in the “history” that everyone are obliged to accept it. For example, doubts about Azerbaijani peoples’ Turkic origin, has also brought under question the origin and identity of individual’s such as Nizami Ganjavi, Muhammad Fuzuli, Molla Panah Vagif, Mirza Alakbar Sabir, Huseyn Javid and Samed Vurgun. Furthermore, denying Caucasian and Iranian ethnicities that historically lived within Azerbaijan borders and that gradually became part of Azerbaijan’s nation, would result in those historians either not being aware of general history or worse not accepting nation formation principles. It would be like stating that Ukrainians are all Slavic, and concluding that none ethnicities, including Turkic had role in the formation of this nation.

As like any country, the formation history of the Azerbaijani people has continued throughout the

centuries. With its origins in the first centuries of the 'Current Era', this process continued until the end of the Medieval and the beginning of the Modern period in 16th -17th Century. In order to clearly understand the course of Azerbaijan's formation, including the concept of Azerbaijani, it is very important to take into consideration the differentiation-integration processes that took place during different stages of that history. Differentiation process incorporates the changes within an ethnicity which results in the development of new people, ethnic groups and languages. Examples of this include, the differences between: English from German; French from Roman; Russian from Slavic: the Azerbaijani ethnicity came out of a division within a Turkic 'union' ethnicity. This process was based on natural human occurrences, such as – geographical, socio-political etc characteristics. Divisions were developing at every level of the Turkic 'union': within the overarching Turkic ethnic groups of the Oguz, Kipchak and Karlug, as well as on a tribal level, the clan and the family, creating further diversification within these communities. All of these changes within the Turkic tribes, formed the basis of the Turkic nations. For example, Azerbaijan people's of Oguz origin, did not mean that there were no traces of the Kipchak or Karlug tribes; or for example the Uzbek people – being of Karlug origin, this did not mean that they do not have a mixture of Oguz or Kipchak.

The integration process is more complex, than differentiation. Thus, differentiation could go very deep and "centrifugal" inertia could get a wide shape. And as a result of this, unification of even the same ethnic tribes could be highly complex. As mentioned above there exists the possibilities of nations' populations to be originated from more than one Turkic tribal ethnic group. Alongside this, even with the formation of independent Turkic nations/countries in modern day, there still controversy over some Turkic tribes, as it is not clear which nation they belong too. For example, tribes such as the Karapapak, Avshar, Bayat, Gajar, and Turkmen are integral parts of Azerbaijan's communities, however, they also still demand their independence. There are also tribes that do not have a Turkic origin but count themselves as part of the Turkic ethnicity. These ethnic groups also demand their ethnic independence and this is natural.

I. FORMATION OF THE AZERBAIJANI NATION

Azerbaijan's people includes geographically wide spread Turkic people. Therefore, the formation history of Azerbaijan's people is the integral part of the Turkic ethnic history. Furthermore, it is unfortunate that, some historians chose to study these "histories" in isolation from each other. Going further back in its' history, they prepare a "methodology" which shows Turks as a "guest" of Azerbaijan history.

Generally, for the formation of a nation, three conditions are very important:

- 1) Ethnic potential;
- 2) Fertile geography, or area;
- 3) Socio-political organizational opportunity.

Turkic origins have already been identified as the ethnic background of the Azerbaijani people. As for the geographical point, it includes: South Caucasus; historical Azerbaijan (including Northern Iran); and Eastern Anatolia. It has always been difficult to establish long lasting socio-political associations in this lively and "hot spot" geographical

area. Modern ethnic-cultural views of this region also shows that, throughout history, different ethnic groups, different religions and cultures, continuously established themselves in this area.

The continuum process of division within the Turkic ethnic group throughout the centuries, the geographical area and ethnic-political events have had a very serious and sometimes decisive impact on the formation process of the Azerbaijani nation:

a) *The process started from the beginning of current era continued until the end of Medieval and beginning of the Modern period- 16th -17th Centuries;*

b) *There were not regular moves within the region, but noticeable, intensive moves and settlements constantly;*

c) *Due to the lack of socio-political and ethical-moral powers in association, there always was a complex of incompleteness etc...*

"Azerbaijan" toponym derived from Greek "Atropatena". This word was described as "Adurbadaqan" in Iranian sources. In Medieval Arabic, it was pronounced "Azerbaijan". Converting its meanings from "Atropat's country" to the "Land of Fire", "Azerbaijan" became its wider meaning for the Azerbaijani Turks, raising the idea of Azerbaijan and its nation.

1. TURKS - THEIR DIVISION AND REDIVISION

The appearance of the 'Turks' as an independent ethnic group dates back to the 6th century CE. Until this period, for thousands of years, the 'Turks' were based in the Altai Mountains (East-Central Asia – the near the borders of modern Russia, China, Mongolia and Kazakhstan) part of a union together with Mongol and Tungus-Manjurs.

The fatherland of the 'Turks' were the foothills of Tian Shan mountains (in Kazakh "*Khan Tengri*" literally meaning "Empyrean God"/"Heavenly Mountains"), located in Central Asia. Gradually, these early 'Turks' migrated South, West and South-West-wards, where more fertile fields could be found. Main the migration of the 'Turks' occurred in medieval times, when they started to move across most of Asia and into Europe and the Middle East. Many scholars have mentioned the 'Turks' move towards the West – in Athens and in Rome, at even earlier periods. Alongside this, the existence of Turkic traces in ancient Sumer has also left few in doubt of earlier migration activity. However, these

"events" happened in so far before the focus of this thesis and before the time of active recording of history, that they contribute very few documents towards the history of modern nations.

Flocking West, other Ural-Asiatic tribes, such as the Magyars (more commonly known as the Huns at this time), who have linguistically and shared history with the later 'Turkic' tribes, had already settled in Eastern Europe by the beginning of the Middle Ages. Their alliance with Germanic and Slavic tribes, who were traditionally referred to as "barbarians" by the Romans, brought the Roman Empire to an end and gave a life to a new Europe. Christianity and its' culture began to spread throughout the new European kingdoms. This process gained speed under Attila the Huns reign and identified the progressive role of Ural-Asiatic and early 'Turks' in world history.

Today, the 'Turks' and Ural-Asiatic tribes have left an undeniable footprint, not just on Eastern states but also in some Western European states' ethnic composition. It also should be remembered that that Turks flock to Western Europe continued until the end of the Medieval period.

Their expansion from the Altaic Mountains towards the South, West and South-West, the 'Turks' divided into three main tribes or ethno-geographical unions between 9th – 11th centuries:

- 1) Oghuz
- 2) Kipchak

3) Karluk

This was the first division of Turks, which lasted over a thousand years of history.

From Central Asia, starting from the Altai Mountains, the Oghuz tribes' migrated towards the South-West, the Kipchak tribes' and the Karluks tribes' flocked southwards. Within these three tribal units: Oghuz; Kipchak; and Karluk, there existed subdivision process at the same time through sub-tribes and clans, within the main tribes. The division within the main tribes continued throughout the Middle Ages, as the tribes' size increased.

From the 9th until the 11th Century was a period of Turks' history when the first division of the tribal units completed and a second division began. On one side there were Oghuz, Kipchak and Karluk tribes and on the other side "embryo" of modern Turkic nations began to be developed.

Divisions within the 'Turks' tribes can be identified as:

Turkic Tribe	Creation of new nations: sub-tribes and clans
Oghuz	Turkmens, Azerbaijani and Anatolian Turks
Kipchak	Altai, Kirgiz, Kazakh, Tatar, Bashkir
Karluk	Uzbek, Uyghur

Alongside this, 'Turks' ethnicity saved some general common features while dividing from Altai, and also protected general Turkic features after division. Nevertheless, Azerbaijan's people, although being part of Oghuz Turks division, are also carriers of all-Turkic and all-Altai ethno-cultural codes.

2. TURKIZATION OF AZERBAIJAN. THE BEGINNING OF THE FORMATION OF THE AZERBAIJANI NATION

There is almost no information about the ancient ethnic "landscape" of Azerbaijan. And unfortunately names used in Azerbaijani historical studies, such as Aratta, Manna, Midiya, Atropatena and Albania do not give much information about which ethnic groups settled in the country during earlier periods. Leading historians have commonly discussed the existence of Caucasian, Iranian and Turkic ethnic groups in ancient Azerbaijan, without limited agreement, their ideas based primarily on their own personal beliefs than actual historical facts. Therefore, this paper will leave all the controversies of the "prehistoric period" and talk about the historical reality – the Turkization of Azerbaijan.

By "prehistoric period" we mean the history of Azerbaijan up until our current era, which covers million years. An overview of the chronology of ancient Azerbaijan culture shows us the traces of the extended use of human labour and intelligence here from ancient times. The Azykh Cave, Gobustan,

Gemigaya Petroglyphs, and many other historical settlements that have been identified in the North and South of the country allows us to say that Azerbaijan was one of the key regions of human evolution in the world. The last millenniums of the "prehistoric period" is also full of facts that confirmed the existence of the ancient city cultures through the country.

Sources mention more than ten ethnic group names, but none of these names, hardly indicate an ethnicity.

Ural-Asiatic and other Turkic ethnic groups, that arrived in Azerbaijan, during the early centuries of the modern era, included tribal units such as the Magyars (the Huns) were matched from Altaics to Western Europe. They settled in Azerbaijan, with large numbers of groups crossing the Caucasus Mountains from North to South. This process continued for hundreds of years. This extensive migration of tribes, resulted in the Iranian and later the Arab kingdoms to start to build barriers. The Darband barrier is one of example. However, that could not stop the natural-historical flow of these tribes migration. Although the Magyars (the Huns) and later on the Kipchaks spread Southwards, their main settlement area was the North of Azerbaijan (Albania – no relation to the modern Albanian state).

After a short time these Magyar-Kipchaks integrated into the local community. But, they did not

lose their connection with their “ancestors” in Eastern Europe: Deshti Kipchak. New Turkic expansions began. As in Deshti-Kipchak, in Azerbaijan as well, the Kipchaks started to believe and accept Christianity, which in many ways was similar to the tribes own “deity beliefs”, for example through the idea of a Mother Goddess, which was similar to the Virgin Mary.

During the first millennium of the modern era, according to Georgian sources, there was not any socio-political powers that stood in opposition to the Kipchak Turks in the south Caucasus. Although their alliances were not sustainable, they were still able to control the region. First of all, their tribal units was large and their number gradually increased due to the flow from the North. Secondly, they were hardened warriors and experienced in battle. As well as the Caucasus, Iranian and Arabs kingdoms also had to reckon with them.

The Magyar tribes were very diverse, as they spoke different dialects of Turkic and Ural Asiatic languages. Historical sources has named some of these Magyars tribes, including: the Suvar, Khazar (caspi), Onoqur, Hoylandur, Kangar, Bulqar etc. alongside all of these, the Kipchak Turks were the leading tribe. Eventually, the Kipchak became the ruling tribe, joining all of the small Magyar and Turkic tribes under their rule during the 6-7th Centuries.

One of the main, rivals of the Turkic, that settled in South Caucasus were the Byzantines. Occupying all of Anatolia, the Byzantines tried to control the Caucasus as well. Especially after the spread of Christianity, the Byzantines’ positions in the Caucasus strengthened. Alongside with this, the Iranians and then Arabs’ military and political interferences in the Caucasus prevented the Byzantines from expanding eastwards. This resulted in the Caucasian and Iranian ethnic groups relocating towards the mountains. While the Kipchak Turks settled in the foothills, or pastures.

Historical sources have identified the resettlement (evacuation) of the Magyar and Turkic tribes from North Azerbaijan (southern Caucasus) to the South of Azerbaijan (modern Azerbaijan).

The foundations of the Turkization of Azerbaijan (and formation of the modern Azerbaijani state) were laid with the spread of Magyar-Kipchak Turks throughout the Caucasus.

3. KIPCHAKS. OGHUZ - SELJUKS AND AZERBAIJAN

The Kipchaks Turkic tribes began to settle in Azerbaijan from the early 6-7th Centuries. The Kipchaks geographical position strengthened with the intensive Oghuz-Seljuk marches during 9th – 11th Centuries. Unlike the Magyar-Kipchak flow, which started from Central Asia, crossing over the South of the Caspian Sea and directed towards Anatolia, these marches had a military-political purpose. The Kipchaks' culture was based on spoken creativity and nomadic lifestyle. However, written literature, settled city life was the culture of Oghuz. And one other difference was that the Seljuks had converted to Islam. Along with Turkic, Persian and Arabic languages, they also had a significant importance in the governance of palaces. The Oghuz-Seljuk aristocrats did not identify themselves assolely Turks, but identified themselves as Persian and Arab, at the same time. They considered themselves the successors of Muslim world's empire, and through adhering to Islam, this gave their belief real legitimacy.

After establishing the Atabeks state, the Oghuz-Seljuk's directed their concentration towards Anatolia and Byzantium. The result, was the establishment of a new state occupying a huge area in the region between 11-13th Centuries. The occupation of Anatolia (including Istanbul) continued after 13th Century – through the Osmanli Emirate, which would eventually establish what is known in the West as the Ottoman State.

The major historical source that reflected the historical mission of Oghuz-Seljuk's in Azerbaijan and Eastern Anatolia, is the "Book of Dede Korkut". This book represented the second period of Turkisation of Azerbaijan and also Eastern Anatolia with clear details and descriptions. It identified that the only barrier to Oghuz marches into this region was the mixed non-Muslim Kipchaks and Byzantium forces. And this gives an objective idea of the ethnic composition of the region.

The spread of the Oghuz – Seljuks into North and South Azerbaijan did not encounter serious obstacles in the region. As indicated previously, the only non-sustained resistance was by the Kipchak Turks' in the North, however the main direction of Oghuz-Seljuqs marches were Westwards: into inner Anatolia, neither North-West, nor South-West, which was a strategically important.

After the settlement of Oghuz-Seljuk Turks in Azerbaijan, the migration of Oghuz Turks and some

other Turkic ethnic groups continued throughout the region until 16th Century. The invasion of the Mongol-Tatars, including Emir Timur, and also the Turkic Karakoyunlu and Akkoyunlu tribes' strengthened the formation of the Azerbaijani people's ethnic composition. This process continued until the late Middle Ages and early Modern period.

From the 13th Century, the march of Oghuz-Seljuks established another Turkic nation, Ottomans (Osmanli tribe, who make up the majority of the modern Turkish Turks) in Anatolia. Although ethnic-geographical bases of Turkmens, Azerbaijanis and Turkish Turks established in different time periods, their formation as an independent nation coincide during the same period: 16 – 17th Centuries. Azerbaijan, Turkmen and Turkish people's origins date from this period. The reasons for these nations independent establishment in late the Middle Ages was conditioned by geography, politics, religion and others elements.

Completion of formation the Azerbaijan community was during the same period as the establishment of the Akkoyunlu, Karakoyunlu and the Safavid states. This was not coincidental. The formation of a nation brings the need for a state and establishment of a state ensure the formation of a nation.

The Safavid state, which was established during the early years of the 16th Century was based on

Turkic state traditions and it was a direct continuum of the Akkoyunlu and Karakoyunlu states. Established by Shah Ismail I, the grandson of the last Akkoyunlu Emirate, this magnificent state founded the borders of modern Azerbaijan. The Safavids in Azerbaijan's history, was the only state that united Azerbaijan (and the Azerbaijani people) under one ruler.

With its capital in Tabriz, this state, faced very difficult periods – beginning from the 17th Century, it lost its “national” characteristic and became Iranian. The attempts of Nader Shah, in 18th Century, to “identify” the borders of Azerbaijan state, was unsuccessful.

The formation period of Azerbaijani people's history can be divided two parts into approximately fifteen hundred years old of history:

1) Settlement period of Magyar-Kipchak Turks (from beginning of the modern era until end the first millennium and beginning of second millennium)

2) Settlement period of Oghuz-Seljuk Turks (from the end of the first millennium, beginning of the second millennium until the late Middle Ages and early Modern period)

Although the first period was the beginning of the Turkization of Azerbaijan, the formation of the Azerbaijani people mainly took place in the second period. In other words, through the mixing with the local Magyar-Kipchaks, the Oghuz-Seljuks created a new “super-ethnicity”. The formation of the

Azerbaijani people as a nation, was completed in 16th-17th Centuries. And during this fifteen hundred years, the Azerbaijani people identified their geography, established a national state and created national state traditions, along with building tens of cities including Baku, Nakchevan, Tabriz, Ganja, Shamaki and developed homegrown thinkers such as Khatib Tabrizi, Bahmanyar, Nizami Ganjavi, Nasraddin Tusi, Imadaddin Nasimi and Muahammad Fuzuli. Most importantly, the Azerbaijani people started to create their own art and literature, including "Book of Dede Korkut", which introduced their own language, religion, geography, ethnic history and spirit.

II. AZERBAIJANI NATION'S STRUGGLE FOR NATIONAL FREEDOM AND INDEPENDENCE

The first condition for the struggle of independence in Azerbaijani peoples' history, without doubt, comes during the formation process. For a nation, this wide geographical area, historical cultural roots and state traditions, not having its' own independent state was a tragic paradox.

There were at least three reasons for this:

- 1) The competition between Turkic states;
- 2) Centralized effect of the Muslim union;
- 3) And the ethnic-political conflict in the region.

The Azerbaijan Safavid State was the main event of the formation of the Azerbaijani people. And it was the manifestation of the strong state-building talent of the people. However, in a short time, it lost its national aims and became primarily a Persian empire. Azerbaijan's area divided into small states – khanates and by not possessing a strong central power to bring these khanates together, this left the Azerbaijan defenseless against foreign invasions.

This resulted in a newly established nation, becoming a permanent war zone between the Iranian and Ottoman states, while leaving the peoples' fate left to the discretion of the invaders.

This strengthened Russia gradually, which started to invade Turkic emirates from 16th Century. The Russian Empire started to invade the Caucasus from 17-18th Centuries, and had occupied North Azerbaijan by the early 19th Century. This resulted in the rest of Azerbaijan becoming a war zone for three empires: Iran; Ottoman; and Russia.

With this, Azerbaijan opened its doors to historical stage with its strong national will, fighting spirit and Renaissance culture. And the universal model that had its' origins from Turkic and Muslim heritage was replaced by national democratic values. Nevertheless, Azerbaijan experienced an energized ethnicity-based struggle for freedom and independence. This born "again" struggle with its national characteristic was unstoppable.

1. AZERBAIJANI RENAISSANCE AND ITS RESULTS

The last stage of the formation of the Azerbaijani people coincided with the Renaissance period. The Azerbaijani Renaissance that started from the 16th Century and continued until 18th Century was a strong boost for the development of the national consciousness. The Renaissance period was mainly a moral field. There already existed great examples of folk literature. Especially, Ashiq's creativity with poet-singers such as Kurbanı, Ashiq Abbas Tufarqanlı, Hasta Kasım, and Sari Ashiq. Second great piece of literature after "Dede Korkut" was the "Koroglu" epic that established national-moral values of the people. It was the folk History of the people. The geographical area, with its width, relations with neighboring countries, state formation of the period, culture and most importantly the spirit of the nation were depicted in this book. From this, it can be seen that although the people did not have a state, during 17-18th Centuries Azerbaijan people had an ideal- to establish their own state. And not through khans, or

pashas as leaders of this new state, but people like Koroglu, who came from the people.

Classical Literature, with its complex Persian and Arabic mixture was being replaced with folk traditions. Muhammed Amani, Molla Vali Vidadi, Molla Panah Vagif were the representatives of this literature.

Geometrical patterns was also being replaced by natural patterns in architecture. The best example of this can be seen in the 18th Century built Shaki Khane castle. This period's folk music also gained popularity. New simplistic architectural cities were replaced by old classic cities. Villagers gained strong social positions. And most importantly peoples' value developed, through the influences of different forms of art and culture.

Furthermore, the Renaissance helped to develop peoples' moral unity and national formation. After the collapse of the Safavid state and unsuccessful attempts by Nader Shah and local leaders to gain independence from the Khans. However, this independence developed into a struggle against khanates. Each Khan wished to show off their power, army, governance system etc. It is true that "independence" established Azerbaijan's cities such as Shusa, Shaki, Guba, Lankeron, Iravan, Kazakh, but the struggle also destroyed places. The great poet Smad Vurgun presented this period situation in the example of Kharabagh khanate as:

“From one side Turkey, on the other side Iran,
From the North, also sends decree Russian.”

This means, although Khanates were free and independent, at the same time they were dependent and their freedom was non-stable.

Another interesting situation during the Renaissance was the increased role of the merchant class, on a cultural and state level. Literature portrayed the character of merchants of people who should be respected.

Nevertheless, the Renaissance in Azerbaijan had a great impact on neighbouring countries as well.

2. NATIONAL DEMOCRATIC MOVEMENT. AZERBAIJAN PEOPLES STRUGGLE FOR NATIONAL UNITY AND STATE INDEPENDENCE

From the beginning of 19th Century, Azerbaijan divided into three parts: the north by Russia, the south by Iran and the west by Ottoman. This resulted in a whole nation having to live separately and rules by three different states and three different management principles.

Unlike the Ottoman governance, which due to being of the ethnic origin, the Iranian and Russian governance, was based more on a colonial system. And this system was a huge barrier for the freedom ideals of the Azerbaijani people. Nevertheless, the Azerbaijanis under Ottoman rule and later based in Turkey, easily mixed with local people while still keeping their Azerbaijani identity. In other words, they were a “bridge” between Azerbaijani and Ottoman – the Turkish Turks.

Towards the mid-19th Century, Abaskulu Aga Bakikhanov, Mirza Fatali Akhundov, Hasan Bey Zerdabi, Sayid Azim Shirvani, later in the 19th and

early 20th Century, Muhammed Aga Shahtaktinskiy, Ali Bey Huseynzade, Jalil Mamdekuluzade, Mirza Alakber Sabir: the enlighteners started to think about the Azerbaijani people's future seriously. Although these intellectuals had different principles, and methods, one thing united them all – union and independence as a nation and country.

The national ideologies of this time, found different channels and press outlets, and publicity was one of them. The thinker Ali Bey Huseynzade coincided with the formula of awakening ideology with the slogan of “Turkization, Muslimization and Modernization”.

Furthermore, the Azerbaijani people had not only a state independence problem, but also a political unification issue. However, the “historical agreement” between Iran and Russia was the biggest issue of all.

In the 19th and early 20th Century, there appeared deep confrontations within Azerbaijani society. And this is based on not having a united ideological centre. Very often clashes between pro-Iran, pro-Russian and pro-Ottoman groups occurred. The worst type of confrontations occurred within families. As it is shown in Jalil Mammadkuluzade's play “Mother's book”, three brothers belong to three different nations. And due to the three different states, it was like there were three different nations within the Azerbaijani people.

At the beginning of 20th Century, intellectuals focused on state building has increased: such as Alimardan Bey Topchubashov, Fatali Khan Khoysky, Mammad Amin Rasulzade, Nariman Narimanov etc. These people played a great role in Azerbaijani people's history. These thinkers were able to lead the people towards their national union and fight for independence. Another strength of the Azerbaijani people's independence ideals was its national character.

With the development of the oil industry, many people started to come to Baku from South Azerbaijan. Although they stayed in Baku, they had connections with the places they came from and so all nations was represented in the national struggle. Therefore, it would not be right to say that any independent state established in north Azerbaijan belongs only to the northern Azerbaijanis. At the same time, it would not be correct to state that the "author" of the national independent movement in south Azerbaijan were only southern Azerbaijanis. It is also no coincidence that Mirza Alakper Sabir, a poet living in north Azerbaijan, "served" Sattar Khan, leader of the south Azerbaijan movement with his poems.

3. AZERBAIJAN DEMOCRATIC REPUBLIC AND NATIONAL STATEHOOD IDEALS OF AZERBAIJAN PEOPLE

With the establishment of the Azerbaijan Democratic Republic, Azerbaijani people demonstrated their talent for building a modern and democratic state. This was the manifest of limitations on a national level. Thus, covering a wider geography, Azerbaijani people considered their self-determination only in the south Caucasus – Russian Azerbaijan officially. Nevertheless, any national movements in south Azerbaijan – or Iranian Azerbaijan as it was officially, was stopped by government.

The Azerbaijan Democratic Republic lived from 1918 until 1920. As leaders of this state said, although it lived only for a short time, it showed people what was national freedom. After the collapse of Republic, Azerbaijan joined semi-independently to the newly established Soviet Union. However, this did not killed hopes of independence, on the contrary, its strengthened hopes for the future. During the Soviet period, the Azerbaijani language, literature and

culture significantly developed. Although there existed strong Russian-ideology pressures, the Azerbaijani people maintained their own spiritual integrity, due to the hard work of intellectuals. During the Second World War there was a period of close relations between the north and south of Azerbaijan. And these short relations indicated that although being separate from each other, the north and south of Azerbaijan were still tied to each other with strong national links. The Islamic Revolution in Iran gave an impetus to revive these relations.

After the collapse of the Azerbaijan Democratic Republic, the leaders of this state had to continue their activities outside country. Mainly led by Mammad Amin Rasulzade, the movement was such a symbol for national independence that it influenced social life as well.

Although the cultural development of the Azerbaijani people, during the Soviet period was not from the "darkness into light" as described by the Soviet ideologists. However, it can not be denied as well. Unlike other Turkic nations under the Soviet regime, the national independence spirit in Azerbaijanis was very high. This resulted in the first Turkology conference to be held in Azerbaijan and this raised Azerbaijan's position within the Turkic world.

Furthermore, Azerbaijani intellectuals were undesirable for Soviet state, between the 1920 until

1960s, they were chased, sent to exile and persecuted. However, these people lived with the national spirit and ideals, and were never silent.

Nevertheless, there were personality doublings as well. For example, Jafar Jabbarli was the leader of Azerbaijan Soviet literature, while also creating one of the best literary works for the Azerbaijan Democratic Republic. Uzeyir Hajibeyli, composed the anthem for both the Azerbaijan Democratic Republic and also for the Azerbaijan Soviet Republic. Another example can be seen in Samed Vurgun, a poet that was also the first people's artist in Soviet Azerbaijan, while creating the best poem for a national Azerbaijan:

*Men know that you are mine by birth:
My nest, my refuge and my hearth,
My mother, native land, dear earth!
Sever soul and body? Death but can,
O Azerbaijan, my Azerbaijan!*

During the Soviet period, Azerbaijani writers contributed hugely to the development of the national culture and thought, through writing in the Azerbaijani language.

The opening of new universities, development of the education sector, staff and technology development, and most importantly the development of the Oil industry was part of the success achieved during the Soviet period.

With its' formation in the late Middle Ages and early modern period, having its own Renaissance, the Azerbaijani people arrived at the late 19th Century and early 20th Century with the ideals of establishing an independent and free state. Their first independent state only for a few years, however, this nation never gave up its' national unity and national independence ideals, in any historical or geographical conditions.

III. ESTABLISHMENT OF INDEPENDENT AZERBAIJAN STATE: TRIUMPH OF AZERBAIJAN PEOPLE'S NATIONAL UNITY AND STATEHOOD IDEALS

Despite all the political and ideological barriers, semi-independent Azerbaijan Soviet Socialist Republic opened the way for the stage in the development of an independent statehood and ideology for the Azerbaijani people. The most important was the development of the enlightenment movement and the development of Azeri intellectuals. Alongside with the pre-Soviet intellectuals, such as Jalil Mammadguluzade, Uzeyir Hajibayli, Huseyn Javid, Mammad Said Ordubadi and Jafar Jabbarli there emerged a new generation of intellectuals in 1930s: Samad Vurgun, Haydar Huseynov, Suleyman Rustam, Mirza Ibrahimov, Mehdi Yuseynov and Rasul Rza were just some of the "Soviet intellectuals".

For a long time, the head of this semi-independent socialist state was Mir Jafar Baghirov, whose personality, socio-political activities and governance style was "controversial". However, after

his rule, as in all Soviet Union states, a “softening” could be sensed throughout Azerbaijan. And at this time, national political figures, who had the abilities to govern the country and be less dependant to Soviet centre, started to emerge: the most powerful of these statesman was Haydar Aliyev. As the carrier of the national spirit, with a high intellect and a powerful politician, Haydar Aliyev managed to find a common diplomatic “language” in all fields, within the central administration. And his successful national state and nation building politics became beneficial to the Azerbaijani people. The new leader gained success in the prosperity of the country’s economic, political and cultural life, and raised to a national leader level towards the end of 1980s. The new Azerbaijan Republic was established in a geography that equaled one-fifth of where Azerbaijani people lived.

1. NATIONAL LEADER. AZERBAIJAN NATION. AND AZERBAIJAN REPUBLIC

With the collapse of the Soviet Union, the Azerbaijani people established their state in the historical lands of the Azerbaijan Democratic Republic. In so doing so, they restored the state’s independence. However, it was not that simple.

In every nation’s history the role of the personality is not deniable. First of all, because the person (historical figure) is in itself the exceptional features. Secondly, the historical figure is able to embrace the people, their political, economic and moral powers and to manage (govern!) them. Thirdly, along with the history of a nation, this person has the resources to be an example, and inspire the nation.

From the 1950s onwards, Haydar Aliyev was irreplaceable in establishing an independent Azerbaijani state and mobilizing a nation within this national movement. Of course, there were many other intellectuals, as well, who were fighting for the independence of Azerbaijan during 1960s, 1970s, and 1980s. These included: Mirza Ibrahimov, Ziya Bunyadov, Ismail Shikli, Bahtiyar Vahabzade,

Abulfas Elchibay and thousands of other patriots who were serving the development of the national consciousness. However, whether openly or secretly, the national communist and democrat Haydar Aliyev was the most powerful. He protected these intellectuals, along with formulating decades ahead planned policy.

There were two controversial factors in the establishment of the independent Azerbaijan Republic;

- 1) A strong but emotional (especially in the first years) national independence feeling;
- 2) International and internal provocations that were against this feeling.

It is hard to say which of these were stronger during late 1980s and early 1990s. However, growing stronger with the support of Haydar Aliyev, the national government could prevent all internal and external provocations in mid 1990s against independence.

The national leader helped to gain internal stability, while creating the first constitution, parliament and executive bodies. Through him international relations started normal development. Oil agreements, the export of Azerbaijan oil to the world market – all these successful agreements determined the future of Azerbaijan's economy. Lots of opportunities opened up for the country's social and moral organization, after the death of Haydar

Aliyev, the national leader's development projects successfully sustained and completed by the new leader İlham Aliyev. The economic power of the country unexpectedly increased while people's life styles also developed. And Azerbaijan became the host of some very important international meetings, as well as being successfully represented in political sphere.

For the establishment of an independent Azerbaijan state, strengthening the Azerbaijani ideology was very important. Starting from the Azerbaijan Democratic Republic this ideology developed during the Soviet period. And the Azerbaijani ideology did not remain as a romantic or symbolic measure, Azerbaijan's relations widened throughout the Turkic World, Muslim World and the rest of the World.

Following the collapse of the Soviet Union and the establishment of the Azerbaijan Republic, perhaps the biggest barrier to the Azerbaijani people came from Armenia. Dating back to the late 19th and early 20th Centuries, the Armenians gradually settled in Azerbaijani lands. And as a result, the Armenian state also began to establish itself in Azerbaijani lands, furthermore, with the help of Russia, the Armenians started a genocide against the south Caucasia's people – the Azerbaijanis. Especially in the early 20th Century, their terrorism was more organized and on a mass level. After the Second World War, the

Azerbaijanis were expelled from Armenia and forced to move to different regions of Azerbaijan. By the end of 1980s and the beginning of the 1990s, the remaining Azerbaijanis were forced to leave Armenia, while the Armenians occupied Nagorno-Karabagh and the surrounding regions. As a result nearly a million people became refugees and IDP's (internally displaced people) in their own land.

Although all these actions were strong, the will power of the Azerbaijani people was stronger than this. The enemies of the Azerbaijani people assumed that all the refugees and IDP's will bring a young state, Azerbaijan into chaos and as a result, the country will collapse. And with this reason, ethnic separatism was also promoted. However, the people's unity once more showed itself. Today, Azerbaijan is one of the strongest and fast developing country in the region.

Today Azerbaijani nation, apart from Azerbaijani Turks, includes Lezgi, Russian, Talish, Ahiska Turks, Avar, Kurd, Sakhur, Tat, Jew, Udin, Ingiloy and other ethnic groups and minorities. As well as protecting their own ethnic origin, these people all together represent modern Azerbaijan.

2. AZERBAIJAN REPUBLIC AND INTERNATIONAL AZERBAIJANIS

The origin, creator and carrier of national ideals of the Azerbaijani people are themselves. Regardless of where they live, each and every Azerbaijani recognizes the Azerbaijan Republic as the protector of their national ideals and they are right in this. However, unlike their fellow Azerbaijanis in Azerbaijan Republic, those that live in their historical Azerbaijan – such as in Iran, Georgia, and Dagestan – their national rights are limited. Especially, with nearly being half of the population of Iran, these Azerbaijanis are deprived of education in their own language. And this of course directly affects their psychology, mentality, and national conciseness.

Of course, for a nation with a population of fifty million living in different countries, being deprived from political and geographical union, affects the nation's moral and ideological unity. However, through recent conferences and meetings of Azerbaijanis living across the world, once again this shows that even with all the barriers, Azerbaijani people will never lose their moral-spiritual unity.

Azerbaijan's integration into the modern world and the world's interest in Azerbaijan, allows us to say that, the time for actual integrity of the Azerbaijani people is not so far away.

Today, during a time when the Azerbaijan Republic gets stronger and the world's Azerbaijanis unifies around the country, a question comes to mind: who are the Azerbaijani or who should we consider Azerbaijani? And history answers this question as below:

- 1) Azerbaijanis are of Turkic origin;
- 2) All the ethnic groups (Caucasian, Iranian) have become part of Azerbaijan people;
- 3) And everyone that considers themselves an Azeri are in fact Azerbaijani.

The Azerbaijani people are not just proud of their national heritage, but also their international feelings. Today, anyone, of any race, gender, culture or religion representative can easily leave and enjoy his or her life in Azerbaijan. And that means, Azerbaijani people, by nature, are humanist.

All in all, the third period of the Azerbaijani people's history continues. Starting with the foundation of its national and state independence, this period will continue until the occupied lands of the Azerbaijani people are returned and territorial integrity restored.

CONCLUSION

Today tracing back the "autobiography" of the Azerbaijani people shows that this nation is one of the nations of the world with one of the richest historical backgrounds. The Azerbaijani people were formed within the division of the Turkic ethnic group, while also containing Caucasian and Iranian ethnic groups within itself. Through experiencing a national Renaissance during late Middle Ages and early Modern period, Azerbaijani people divided into two parts – North and South in the early 19th Century. The north was annexed by Russia and the south by Iran.

Being based in the crossroad of West and Eastern cultures, this nation was also affected and influenced by both cultures and lifestyles. And by the end of 19th Century and the beginning of 20th Century, the Azerbaijani people adopted progressive Western and World ideas while fighting for its national ideals and interests through democratic practices. The Azerbaijani people established the first Democratic Republic in the East.

Although, the first republic did not last long, the Azerbaijani people, under the guidance of the

national leader Haydar Aliyev, gained its independence again after the collapse of the Soviet Union. This republic is the honoured protector of fifty million Azerbaijanis' national ideals.

This national ideal is the independence and political integrity, which is the natural right of all Azerbaijanis.

The Azerbaijani people are genetically Turkic, Muslim by religion and in terms of universal values, is an organic part of the world. And under the lead of İlham Aliyev, the Azerbaijani people successfully implementing the "projects" that were in demand by fate and historical ideals.

The Azerbaijan people's history is divided into three parts:

1. Establishment- the formation period (from the early centuries until the late Middle Ages and early Modern period)

2. Period of struggle for national freedom and independence (late Middle Ages, early Modern period until late 19th and early 20th centuries).

3. Implementation period of national freedom and independence or triumphal period of ideals (end of 20th Century and early 21st Century to the present).

Translator: Sanan Aliyev

İ ç i n d ə k i l ə r

Azərbaycan xalqının tarixi və ya «tərcümeyi-hal».....	3
История или биография Азербайджанского народа.....	49
“Autobiography” or history of Azerbaijan people	99

QEYD ÜÇÜN

NİZAMİ CƏFƏROV

AZƏRBAYCAN XALQININ TARİXİ
VƏ YA
«TƏRCÜMEYİ-HAL»I

ИСТОРИЯ ИЛИ БИОГРАФИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО НАРОДА

“AUTOBIOGRAPHY”
OR
HISTORY OF AZERBAIJAN PEOPLE

«Elm və təhsil» nəşriyyatının direktoru:
professor Nadir MƏMMƏDLİ

Dizayn: *Zahid Məmmədov*
Texniki redaktor: *Günay Məmmədova*
Korrektorlar: *Mərifət Cəfərova*
Татьяна Барсукова

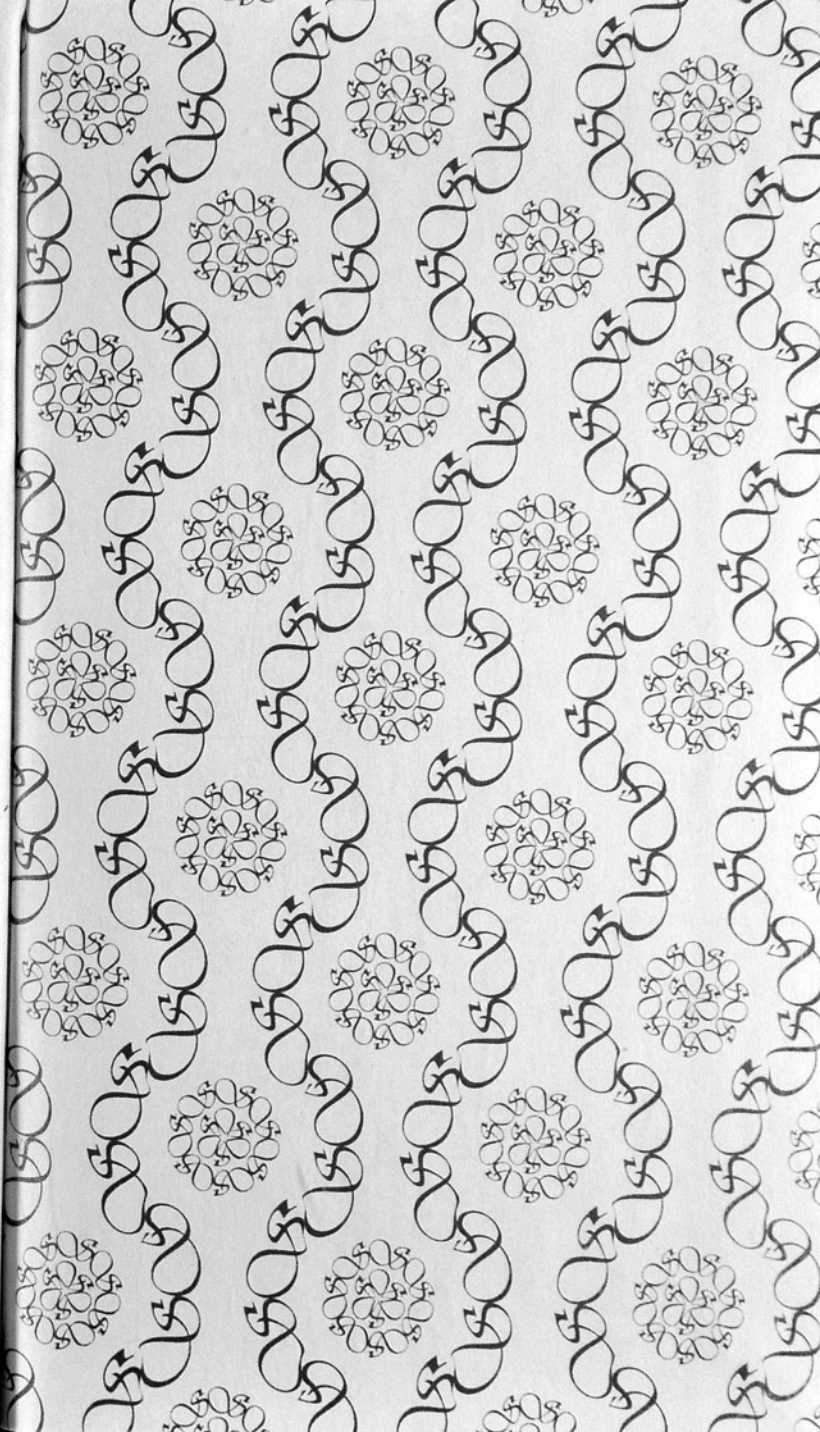
Çapa imzalanmış 19.01.2014
Şerti çap vərəqi 9. Sifariş № 103
Kağız formatı 84x108 1/16. Tiraj 500

Kitab «Elm və təhsil» nəşriyyat-poliqrafiya
müəssisəsində hazır diapozitivlərdən çap olunmuşdur.

E-mail: nurlan1959@gmail.com

Tel: 497-16-32; 050-311-41-89

Ünvan: Bakı, İçərişəhər, 3-cü Maqomayev döngəsi 8/4.

Apr 2014
1755

100787